

Bevezetés az ókori Egyiptom művészetébe

BÁCS TAMÁS

Bevezetés az
ókori Egyiptom
művészetébe

Gondolat Kiadó
Budapest

A kötet megjelentetését a Magyar Tudományos Akadémia támogatta

A címlapon Montuhirhepesef herceg portréja.
Újbirodalom, XX. dinasztia, IX. Ramszesz uralkodása (Kr. e. 1126–1108).
Théba, Királyok Völgye, Montuhirhepesef-sír (KV 19).

A hátoldalon írnok- és festőkészlet. Újbirodalom, XIX. dinasztia,
II. Ramszesz uralkodása (Kr. e. 1279–1213). Felső-Egyiptom,
Abüdosz, II. Ramszesz-templom.

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes
írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© Bács Tamás, 2017

www.gondolatkialdo.hu
facebook.com/gondolatkialdo

A kiadásért felel Bácskai István
Felelős szerkesztő Böröczki Tamás
A kötetet tervezte Lipót Éva

ISBN 978 963 693 791 1

TARTALOM

IDŐRENDI TÁBLA	7
1. BEVEZETÉS	11
2. ELŐZMÉNYEK – A KÉSŐ PREDINASZTIKUS KOR (Kr. e. 3300–3000)	13
3. KORAI DINASZTIKUS KOR (Kr. e. 3000–2686)	20
I	20
II	24
III	28
4. ÓBIRODALOM (Kr. e. 2686–2125)	31
III. dinasztia (Kr. e. 2686–2613)	31
IV. dinasztia (Kr. e. 2613–2494)	35
I	35
II	39
III	42
IV	44
V	46
V–VI. dinasztia (Kr. e. 2494–2181)	50
I	50
II	52
5. KÖZÉPBIRODALOM (Kr. e. 2055–1650)	62
I	62
II	67
III	73
IV	74

6. ÚJBIRODALOM (Kr. e. 1550–1069)	82
XVIII. dinasztia (Kr. e. 1539–1292)	82
I	82
II	85
III	89
IV	95
Amarna-kor (Kr. e. 1352–1336)	101
Poszt-Amarna kor (Kr. e. 1336–1295) és XIX. dinasztia (Kr. e. 1295–1186)	108
XIX. dinasztia (Kr. e. 1295–1186)	112
I	112
II	116
XX. dinasztia (Kr. e. 1186–1069)	123
7. III. ÁTMENETI KOR (Kr. e. 1069–723)	127
XXI. dinasztia (Kr. e. 1068–945)	127
XXII–XXIV. dinasztia (Kr. e. 945–739)	130
8. KÉSŐKOR (Kr. e. 755–332)	137
XXV. dinasztia (Kr. e. 722–664)	137
XXVI. (szaiszi) dinasztia (Kr. e. 664–525)	142
XXVII–XXX. dinasztia (Kr. e. 525–332)	148
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	153
A KÖTETBEN SZEREPLŐ KÉPEK JEGYZÉKE	155
BIBLIOGRÁFIA	165
NÉVMUTATÓ	169

IDŐRENDI TÁBLA

Az összeállítás Shaw (2000) és Lloyd (2010) alapján készült. Csak a szövegben vagy képaláírásokban szereplő uralkodókat emeltük ki külön.

Predinasztikus kor

Késő neolitikum – Nagada IA/B (Kr. e. 4500–3900)
Kora kőrézkor – Nagada IB/C–IIB (Kr. e. 3900–3600)
Késő kőrézkor – Nagada IIC/D–IIIA (Kr. e. 3600–3300)
Késő predinasztikus kor / protodinasztikus kor /
„0. dinasztia” – Nagada IIIA–B (Kr. e. 3300–3000)
Skorpió
Iri-hor
Ka

Korai dinasztikus kor / Nagada IIIC–D (Kr. e. 3000–2686)

I. dinasztia (Kr. e. 3000–2890)
Narmer (Kr. e. 3000–?)
Dzser
Den
Merneith
II. dinasztia (Kr. e. 2890–2686)
Haszchemui

Óbirodalom (Kr. e. 2686–2125)

- III. dinasztia (Kr. e. 2686–2613)
 - Dzsószer / Netjerihet (Kr. e. 2667–2648)
- IV. dinasztia (Kr. e. 2613–2494)
 - Sznofru (Kr. e. 2613–2589)
 - Hufu (Kheopsz) (Kr. e. 2589–2566)
 - Hafré (Khephrén) (Kr. e. 2558–2532)
 - Menkauré (Mükerinosz) (Kr. e. 2532–2503)
 - Sepszeszkaf (Kr. e. 2503–2498)
- V. dinasztia (Kr. e. 2494–2345)
 - Uszerkaf (Kr. e. 2494–2487)
 - Szahuré (Kr. e. 2487–2475)
 - Neferirkaré (Kr. e. 2475–2455)
 - Niuszerré (Kr. e. 2445–2421)
 - Dzsedkaré Iszeszi (Kr. e. 2414–2375)
 - Unisz (Kr. e. 2375–2345)
- VI. dinasztia (Kr. e. 2345–2181)
 - Teti (Kr. e. 2345–2323)
 - I. Pepi (Kr. e. 2321–2287)
- VII–VIII. dinasztia (Kr. e. 2184–2160)

I. Átmeneti kor (Kr. e. 2160–2055)

- IX–X. dinasztia (Kr. e. 2118–1980)

Középbirodalom (Kr. e. 2055–1650)

- XI. dinasztia (Kr. e. 2055–1985)
 - II. Mentuhotep (Kr. e. 2055–2004)
- XII. dinasztia (Kr. e. 1985–1773)
 - I. Amenemhat (Kr. e. 1985–1956)
 - I. Szenuszert (Kr. e. 1956–1911)
 - II. Amenemhat (Kr. e. 1911–1877)
 - II. Szenuszert (Kr. e. 1877–1870)
 - III. Szenuszert (Kr. e. 1870–1831)

- III. Amenemhat (Kr. e. 1831–1786)
- IV. Amenemhat (Kr. e. 1786–1777)
- XIII. dinasztia (Kr. e. 1773–1650)
 - V. Amenemhat (Kr. e. 1796–1793 vagy 1746–1743)
 - Auibré Hor (Kr. e. 1777–1775, 1760, vagy 1732)
- XIV. dinasztia (Kr. e. 1720–1650)

II. Átmeneti kor (Kr. e. 1650–1550)

- XV–XVII. dinasztia (Kr. e. 1650–1550)
- Szchemré Uadzshau Szobekemszaf

Újbirodalom (Kr. e. 1550–1069)

- XVIII. dinasztia (Kr. e. 1539–1292)
 - Ahmosze (var. Jahmesz) (Kr. e. 1550–1525)
 - I. Amenhotep (Kr. e. 1525–1504)
 - I. Thotmesz (Kr. e. 1504–1492)
 - II. Thotmesz (Kr. e. 1492–1479)
 - Hatsepszut (Kr. e. 1473 – 1458)
 - III. Thotmesz (Kr. e. 1479–1425)
 - II. Amenhotep (Kr. e. 1427–1400)
 - III. Amenhotep (Kr. e. 1390–1352)
 - IV. Amenhotep / Ehnaton (Kr. e. 1352–1336)
 - Tutanhamun (Kr. e. ? – 1327)
 - Aj (Kr. e. 1327–1323)
 - Horemheb (Kr. e. 1323–1295)
- XIX. dinasztia (Kr. e. 1295–1186)
 - I. Széthi (Kr. e. 1294–1279)
 - II. Ramszesz (Kr. e. 1279–1213)
 - Merneptah (Kr. e. 1213–1203)
 - II. Széthi (Kr. e. 1200–1194)
 - Tauszret (Kr. e. 1188–1186)
- XX. dinasztia (Kr. e. 1186–1069)
 - III. Ramszesz (Kr. e. 1184–1153)
 - VI. Ramszesz (Kr. e. 1143–1136)

IX. Ramszesz (Kr. e. 1126–1108)

XI. Ramszesz (Kr. e. 1099–1069)

(Herihor)

III. Átmeneti kor (Kr. e. 1069–723)

XXI. dinasztia (Kr. e. 1068–945)

(I. Pinudzssem)

I. Pszuszennész (Kr. e. 1039–993)

Sziamun (Kr. e. 978–959)

XXII–XXIV. dinasztia (Kr. e. 945–739)

I. Sesonk (Kr. e. 945–924)

II. Oszorkon (Kr. e. 874–835)

III. Oszorkon (Kr. e. 787–758)

Későkor (Kr. e. 755–332)

XXV. dinasztia (Kr. e. 722–664)

Kasta (Kr. e. 775–755)

Pianhi (Pije) (Kr. e. 755–721)

Sabako (Kr. e. 722/721–707)

Sebitko (Kr. e. 706–690)

Taharko (Kr. e. 690–664)

XXVI. (szaiszi) dinasztia (Kr. e. 664–525)

I. Pszametik (Kr. e. 664–610)

II. Nékó (Kr. e. 610–595)

II. Pszametik (Kr. e. 595–589)

Ahmosze (Amaszisz) (Kr. e. 570–526)

XXVII–XXX. dinasztia (Kr. e. 525–332)

XXX. dinasztia (Kr. e. 380–343)

I. Nektanebo (Kr. e. 380–362)

II. Nektanebo (Kr. e. 360–343)

1. BEVEZETÉS

Az egységes királyság létrejöttével, a dinasztikus kor kezdetével látszólag egy időben, előzmények nélkül jelenik meg az ókori egyiptomi kultúrára jellemző sajátos művészet (1. kép). Kialakulása azonban ugyanúgy hosszú folyamat eredménye volt, mint magáé a Földközi-tengertől Asszuánig húzódó Nílus-völgyet magába foglaló fáraónikus államé. A Kr. e. 4. évezred má-

1. kép. Háaspár-szobor festése. Középbirodalom, XI. dinasztia (Kr. e. 2055–1985). Közép-Egyiptom, Beni-Haszan, (III.) Baket sír (BH15) (a The Australian Centre for Egyptology jóvoltából; fotó: Effy Alexakis)

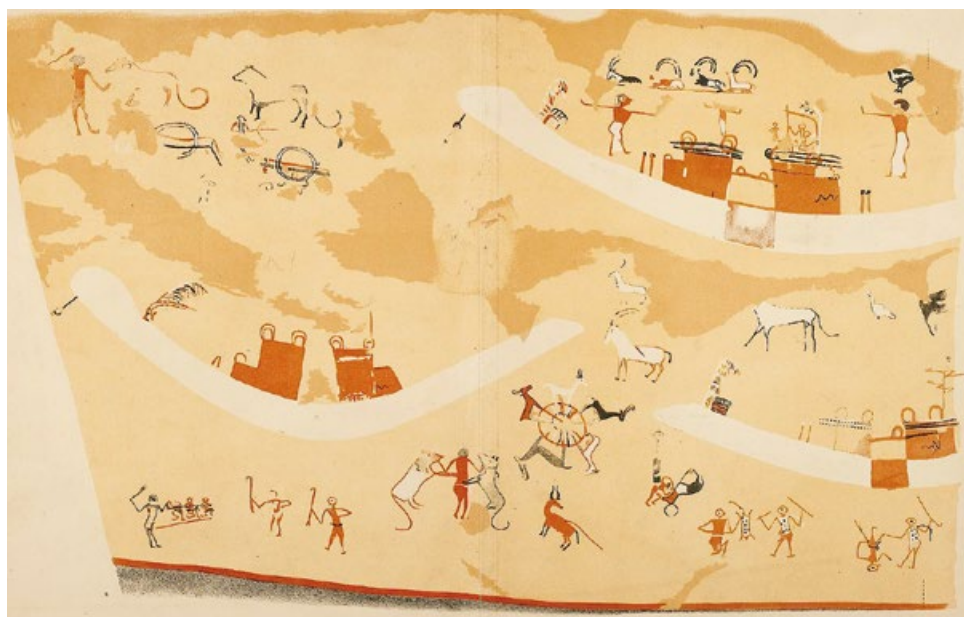
sodik felében Felső-Egyiptom jelentős szocio-ökonómiai változásokon ment keresztül, amelyek során fokozatosan terjesztette ki fennhatóságát a kevésbé egységes, de a palesztinai kultúrákkal szoros kapcsolatokat fenntartó alsó-egyiptomi területekre. Ez egyben ezeknek a területeknek a kulturális beolvasztását is magával hozta a felső-egyiptomi, névadó lelőhelyéről Nagada-kultúrának elnevezett újkőkori kultúrába. Felső-Egyiptomban ugyanakkor a változások jeleként három területi egység válik elkülöníthetővé a korszak (Nagada II, Kr. e. 3500–3200) során, amelyek legnagyobb települései és politikai centrumai, Nagada, Hierakonpolis és Thinisz-Abüdosz ekkor alakulnak át az első városias központokká. Ezek egymással is vetekedő, de önazonosságukban egységes szemléletű vezető rétegében kezdett formálódni az az új ideológiai rendszer is, amely később a fáraónikus kor királyságideológiájának és állammítoszájának alapjává lett. Eme ideológia megjelenésének természetes következménye volt egy ezt tükröző és közvetítő művészeti hagyomány létrejötte, amely részben ugyan a korábbi műfaji és díszítőhagyományra alapult, de vizuális nyelvében már egységesebb ábrázolási konvenciót és ikonográfiát alkalmazott.

2. ELŐZMÉNYEK – A KÉSŐ PREDINASZTIKUS KOR (Kr. e. 3300–3000)

A fáraónikus Egyiptom művészetének tartalmi, formai és stilisztikai gyökereiről a késő predinasztikus kor temetőinek és kisebb részben helyi szentélyeinek emlékanyaga nyújtja a legteljesebb képet. A korszak elitjének formálódó eszményeit és ízlésvilágát kezdetben csupán a sírmellékletek egyre növekvő mennyisége és minősége különböztette meg a társadalom egyéb rétegeitől (2. kép). Az első immár félreismerhetetlen „fejedelmi” sír az egyelőre párhuzam nélkül álló hierakonpoliszi ún. „100-as Sír” (Nagada IIc), amelynek kialakításánál már vályogtéglát is felhasználtak, és a sírt falfestménnyel díszítették (3. kép). Valamivel később, Kr. e. 3300-tól, a Nagada III korszak második felé-

2. kép. Az eddig ismert legkorábbi halotti maszkok Hierakonpolisz elit temetőjéből. Kora kőbronzkor, Nagada Ic – Nagada IIa (Kr. e. 3750). Felső-Egyiptom, Hierakonpolisz (HK6, Tomb 16). Egyptian Museum, Cairo (fotó: R. Friedman)

3. kép. Az uralkodói hatalom képi megjelenítésének korai példája: részlet az ún. hierakonpoliszi „100-as sír” falfestményéből. Késő predinasztikus kor, Nagada IIC (Kr. e. 3600–3300). Felső-Egyiptom, Hierakonpolisz

től jelennek meg az első dinasztia királysírgjainak előzményei az abüdoszi temetőben. A két földbe süllyesztett és téglával bélelt, téglalap alakú kamrából álló sírok némelyikénél az ekkor már egész Egyiptom felett uralkodó és ezért az ún. „0. dinasztia” (Kr. e. 3300–3000) tagjaiként számon tartott királyok neve is ismert (pl. Iri-hor, Ka).

A síkművészet később kanonikussá váló műfaji jellegzetességei közül több – így a regiszterek használata, a körvonal fontossága és az emberi alakoknál megfigyelhető aspektív ábrázolásmód és arányrendszer kezdetei – a már említett hierakonpoliszi „100-as Sír” falfestményei mellett a későbbi Nagada-korszak világos alapon vörösesbarna festéssel díszített kerámiáján ismerhetők fel (4. kép). A festészet mellett a domborműdíszítés, ennek is mélyrelief változata is ekkor jelenik meg először a presztízstárgynak számító kovakések elefántcsontból készült díszített markolatain, majd nem sokkal később az ekkor már egyszerűbb geometrikus formájú palettákon (5. kép).

4. kép. Festett Nagada II edény: temetkezési rítus és „újjászületés” jellegzetes ikonográfiája. Késő predinasztikus kor, késői Nagada II, Nagada IIC (Kr. e. 3600–3300). The Metropolitan Museum of Art, New York

5. kép. Az ún. „Csatatér”-paletta előoldala. Késő predinasztikus kor, Nagada III (Kr. e. 3300–3000). Felső-Egyiptom, Abüdosz (?). British Museum, London (fotó: R. Friedman)

Úgy tűnik, ebben a korban a későbbi fejlődést legkevésbé megelőlegező műfaj a plasztika volt. Az udvari művészet fejlődési irányát leginkább visszatükröző, szentélyek és királysírok számára készült nagyszobrászati alkotások közül azonban egy sem maradt fenn, leszámítva a koptoszi Min istent ábrázoló három szobortöredéket. Gyakoriak ellenben a fogadalmi ajándékként felajánlott, emberalakokat vagy különböző állatokat ábrázoló elefántesont, kő-, fajansz- vagy agyagszobrocskák sorozatai, amelyek készítése Egyiptom provinciális központjaiban szinte változatlan formában folytatódott egészen az Óbirodalom kései időszakáig (6. kép). A sírokból előkerült kisplasztikák közül a női alakot formázók talán siratónőket ábrázolnak, míg a késői Nagada-időszakban megjelenő különböző kemény kőfajtákból sematikusan megformázott testű férfialakok, amelyek jellegze-

6. kép. Elefántesont férfiszobrocska. Késő predinasztikus kor, Nagada III (Kr. e. 3300–3000) – Korai dinasztikus kor, I. dinasztia (Kr. e. 3000–2890). Felső-Egyiptom, Hierakonpolis. Ashmolean Museum of Art and Archaeology, Oxford (fotó: R. Friedman)

tessége a hosszú hegyes szakáll, feltehetően a későbbi sírszobrok megfelelői (7. kép).

A kőmunkálás és fém-, elsősorban rézművesség látványos technológiai fejlődése révén növekedett az aranyból, ezüstből, obszidiánból, lazúrkőből készült amulettek és egyéb ékszerek

7. kép. Férfialakokat ábrázoló csontfaragványok. Kora kőkor, korai Nagada II (Kr. e. 3800–3600). Ashmolean Museum of Art and Archaeology, Oxford (fotó: R. Friedman)

száma. Ugyancsak elterjedtebbé vált az egyiptomi fajansz használata, aminek a kezdetei még a Nagada I időszakra nyúlnak vissza (8a–b. kép). A gliptika megjelenése is erre a korra esik, amelyen más műfajokhoz hasonlóan nemritkán keletről importált motívumok is feltűnnek (9. kép).

8a. kép. A korai szentélyek egyik kevésbé formális tárgytipusa: fajansz pávián fogadalmi szobrocska. Korai dinasztikus kor (Kr. e. 3000–2686). Felső-Egyiptom, Abüdosz, Ozirisz-templom. The Metropolitan Museum of Art, New York

8b. kép. Votív krokodilszobrocska fajanszból. Korai dinasztikus kor (Kr. e. 3000–2686). Felső-Egyiptom, Abüdosz, Ozirisz-templom. The Metropolitan Museum of Art, New York

9. kép. Adminisztrációs eszköz és önálló kisművészeti műfaj:
zsírkő pecséthenger. Korai dinasztikus kor (Kr. e. 3000–2686).
The Metropolitan Museum of Art, New York

3. KORAI DINASZTIKUS KOR (Kr. e. 3000–2686)

I

Az első két dinasztia korának magas művészetét a folyamatos és fokozott kanonizáció határozta meg, amelynek elsőrendű célja a királyi hatalom mindenhatóságának megjelenítése és terjesztése volt. Ennek legerőteljesebb és leglátványosabb közvetítését a monumentális építészet kínálta. Míg az ekkor épült királyi

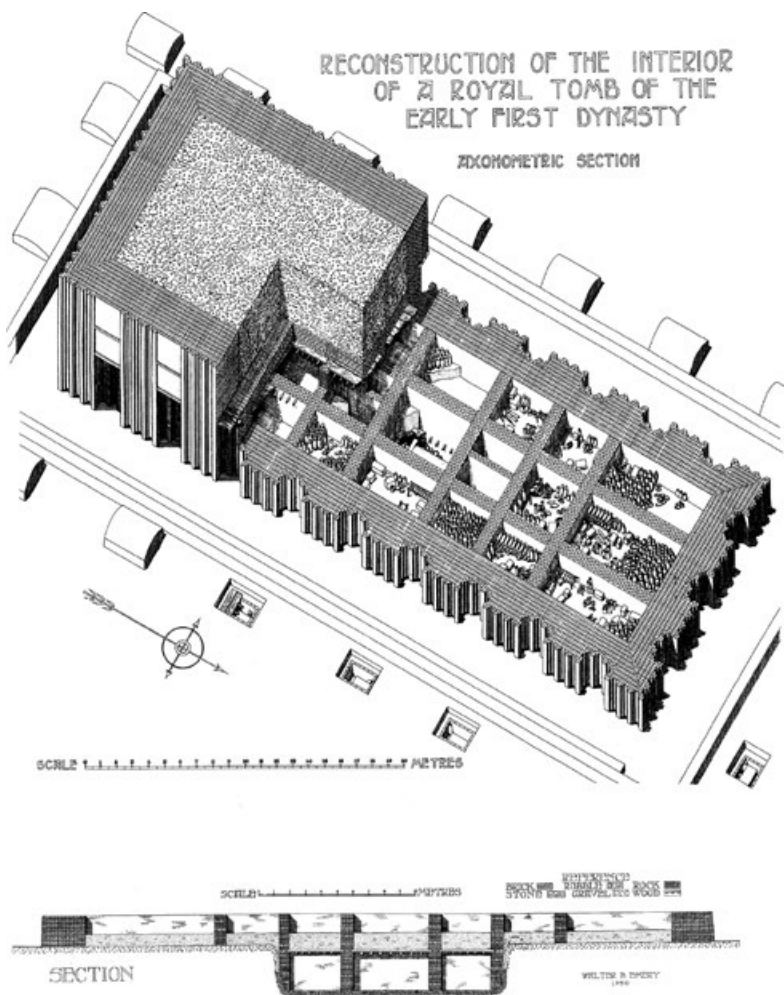
10a. kép. Merneith anyakirályné sírsztéléje. Korai dinasztikus kor, I. dinasztia (Kr. e. 3000–2890), Den uralkodása. Felső-Egyiptom, Abüdosz, Umm el-Qaab. Egyptian Museum, Cairo

10b. kép. Az uralkodó sírja köré temetett kísérek szerényebb kivitelű sztéléinek egy példája: Niszeret sztéléje. Korai dinasztikus kor, I. dinasztia (Kr. e. 3000–2890), Dzser uralkodása. Felső-Egyiptom, Abüdosz, Umm el-Qaab, Niszeret-sír. The Metropolitan Museum of Art, New York

palotákból és nagy szentélyekből jóformán semmi sem maradt fenn (sokszor még alaprajzuk megállapítása sem lehetséges), addig az örökkévalóság számára emelt királysírok közül a legtöbb, ha nem is azonos mértékben, de megőrződött. Az I. dinasztia uralkodói a „0. dinasztia” királyainak abüdoszi temetőjében építették immár monumentális méretekben sírjaikat. Ezek méret és belső tagoltság tekintetében jóval szerényebb elődeikhez hasonlóan vályogtéglából épült kamrákból álltak, amelyeket a sivatag talajába vágott hatalmas gödrökben központos vagy lineáris tételrendezés szerint alakítottak ki. Vályogtéglával körbekerített, homokkal és kötörmelékkel feltöltött, téglalap alakú, esetleg lépcsőzetes (masztaba) felépítményük egy a sírkamra fölé emelt halmot rejtett. A sírt alacsony téglafal vette körbe, előtte pedig a király Hórusz-nevét viselő két kősztelé állt (10a–b. kép). Monumentalitásukban hasonló masztabák épültek ezzel egy időben az elit tagjai számára Észak-Szakkarában, az újonnan alapított főváros, Memphisz temetőjében és más központokban (11. kép).

A termőterületől távolabb, a sivatagban elhelyezkedő és a király testét és a vele eltemetett mellékleteket őrző sírhoz egy további építmény, egy ún. „halotti palota” vagy más néven „istenek palotája (vagy erődje)” is tartozott. Reprezentációs cél-

11. kép. I. dinasztia kori monumentális elit masztaba rekonstrukciós rajza.

Korai dinasztikus kor, I. dinasztia, Merneith régenssége
(Kr. e. 3000–2890). Alsó-Egyiptom, Észak-Szakkara, 3503-as sír
(Emery 1954, 38–39. tábla után)

juknak megfelelően ezek közvetlenül Abüdosztól nyugatra, a városból jól látható helyen épültek (12. kép). Ezek lényegüket tekintve a szertartások számára kialakított nagyméretű terek voltak (a legnagyobb ilyen például 65×122 m – lásd 13. kép), amelyeket kettős, falisáv tagolású és festett szőtt mintákkal díszített téglafallal kerítették körbe. A valódi paloták és főbb

12. kép. Haszchemui fáraó monumentális abüdoszi „halotti palotája” (arab nevén: Sunet ez-Zebib). Korai dinasztikus kor, II. dinasztia (Kr. e. 2890–2686), Haszchemui uralkodása. Felső-Egyiptom, Abüdosz

13. kép. Haszchemui fáraó monumentális hierakonpoliszi „halotti palotájának” belső, falisávos tagolású fala. Korai dinasztikus kor, II. dinasztia (Kr. e. 2890–2686), Haszchemui uralkodása. Felső-Egyiptom, Hierakonpolisz

14. kép. Az eredeti fehér festés maradványai Haszchemui fáraó abüdoszi „halotti palotájának” kerítőfalán (arab nevén: Sunet ez-Zebib). Korai dinasztikus kor, II. dinasztia (Kr. e. 2890–2686), Haszchemui uralkodása. Felső-Egyiptom, Abüdosz

szentélyek homlokzatával egyező, eredetileg talán keleti inspirációjú faltagolást a királyok hatalmi szimbólumként alkalmazták, így a királyok Hórusz-nevét körbefogó *szereh* is ennek stilizált formája (14. kép).

Belsejüket a délkeleti sarokban elhelyezett bejáraton lehetett megközelíteni, amelyben feltehetően az ősdombot szimbolizáló mesterséges domb állt a hierakonpoliszi templom mintájára, ahol ezen Hórusz isten szentélye kapott helyet.

II

A síkművészet legalapvetőbb konvencióinak és formanyelvének kialakulása a késő predinasztikus korra keltezhető, és a Hierakonpolisz és Abüdosz szentélykörzeteiből előkerült reliefdíszítésű fogadalmi palettákon és buzogányfejeken követhető nyomon. Központi tárgyuk a világban uralkodó és egymással szembenálló féktelen erők küzdelme és megzabolázása, a királyság által ezek összebékítésével teremtette rend és harmónia. Egyes paletták dekoratív zsúfoltságú és mozgalmas ábrázo-

lásai ezt állati szimbolikával (pl. a „Két kutya”-paletta, 15. kép), míg mások a vadászat allegorikus képével („Vadász”-paletta, 16. kép), megint mások (pl. a Narmer-paletta, 17. kép) az embe-

15. kép. A királyság teremtette rend és harmónia allegorikus megfogalmazása: az ún. „Két kutya”-paletta. Nagada III (Kr. e. 3300–3000). Felső-Egyiptom, Hierakonpolis. Ashmolean Museum of Art and Archaeology, Oxford (fotó: R. Friedman)

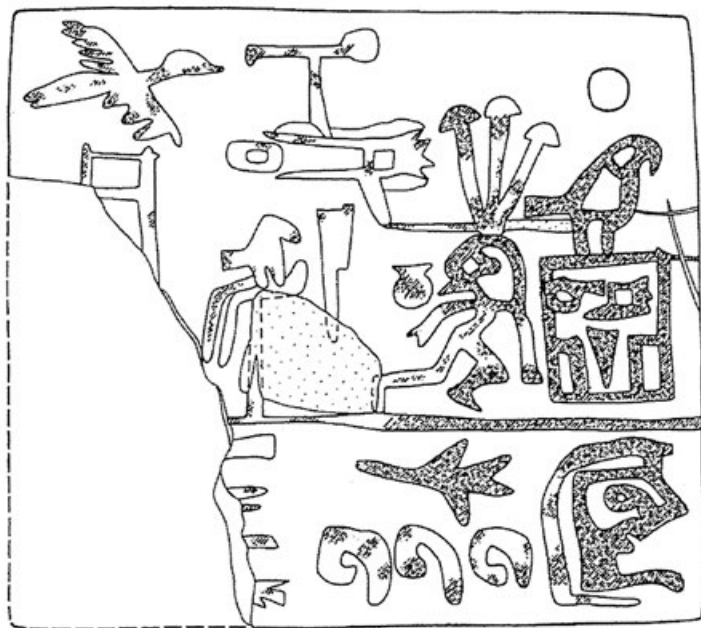

17. kép. A faraónikus síkművészet kanonikus stílusában készült egyik első és legjelentősebb alkotás: a Narmer-paletta. Korai dinasztikus kor, I. dinasztia, Narmer uralkodása (Kr. e. 3000–?). Felső-Egyiptom, Hierakonpolis. Egyptian Museum, Cairo (fotó: R. Friedman)

16. kép. Az ún. „Vadász”-paletta. Késő predinasztikus kor, Nagada III (Kr. e. 3300–3000). Felső-Egyiptom, Hierakonpolis. British Museum, London (fotó: R. Friedman)

ri ellenségei felett diadalmaskodó fáraó jóval statikusabb képével fejezik ki. A fáraónikus síkművészet jellemző jegyei közül a regiszteres, szimmetriára törekvő elrendezés, a térbeli mélység érzékeltetésének kerülése, a háttér semlegessége, a fő- és mellékalakok hierarchiáját érzékeltető relatív méretkülönbségek, a jobb felé tekintő alakok és írásjelek elsőbbsége leginkább a legkésőbbi darabokon, így például a Narmer-palettán vagy a Skorpió- király buzogányfején találhatók meg legkifejlettebb formájukban. Egyúttal jelen van már rajtuk az egyiptomi vizuális nyelv egy további jellegzetessége is, mégpedig az ábrázolások és hieroglif jelek képen belüli interakciója, másképpen a képi megjelenítést és írást összekötő, ún. emblematikus kifejezőmód. Ennek révén jön létre az a kettősség, amely egyszerre tesz egy-egy képet szövegszerűen olvasható írásjellé és ezzel egyidejűleg befogadható képpé (18. kép).

18. kép. Az emblematikus kifejezőmód egy jellegzetes példája: a legyőzött ellenségre buzogánnyal lesújtó harcsa-hieroglifa az alatta lévő vész-jellel együtt Narmer nevéként olvasható. Elefántesont lapocska, az ún. „Év-címke” rajza. Korai dinasztikus kor, I. dinasztia, Narmer uralkodása (Kr. e. 3000–?). Felső-Egyiptom, Abüdosz, B Temető (B 16-2 közelében) (Dreyer 2007, 215, 302a–b ábra után)

A síkművészet korai dinasztiai idején bekövetkező fejlődését egyéb emlékek teljes hiányában vagy túlságosan töredékes voltában leginkább a királysírok különböző mellékleteire címkéként erősített, fából vagy elefántcsontból készült lapocskák közvetítik. Habár bekarcolt díszítésük minősége nem érte el sem a palettákét, sem a buzogányfejekét, különböző fontos eseményeket megörökítő tematikájuk révén számos ikonográfiai újítás ezeken érhető tetten először.

A későbbi sírfalakat díszítő domborművek előzményének tekinthető művek először a II. dinasztia korában jelennek meg festett, mélyrelieffel díszített sírsztélék formájában. Ezek az elit masztabáinak külső falába helyezett kősztlék vagy más néven „fülketáblák” az áldozati asztal előtt ülő, különféle étel- és ital-fajták által körülvett halottat ábrázolták (19. kép).

19. kép. A későbbi elit sírok reliefciklusai előzményének tekinthető „fülketáblák” egy példája: Hermeru (?) sírsztéléje. Korai dinasztikus kor. Die Sammlung des Ägyptologischen Instituts der Universität Heidelberg, Heidelberg

III

A korai dinasztikus kor időszakából fennmaradt kevés nagyplasztikai mű – mint például a II. dinasztia (Kr. e. 2890–2686) utolsó királyának, Haszchemuinak az ülőszobra (20. kép) – a műfaj gyors fejlődéséről tanúskodik. Ennek oka egyfelől az

20. kép. Egyike a korszak kevés fennmaradt nagyplasztikai művének: Haszchemui ülőszobra. Felső-Egyiptom, Hierakonpolis. Korai dinasztikus kor, II. dinasztia (Kr. e. 2890–2686), Haszchemui uralkodása. Ashmolean Museum of Art and Archaeology, Oxford (fotó: R. Friedman)

21. kép. A komoly technikai felkészültséget igénylő, kemény kövekből készült, változatos formájú edények nagy sorozatai a korai kézműves specializáció szemléletes bizonyítékai:

Anh-jelet felajánló karokat ábrázoló iszapkő áldozóedény.

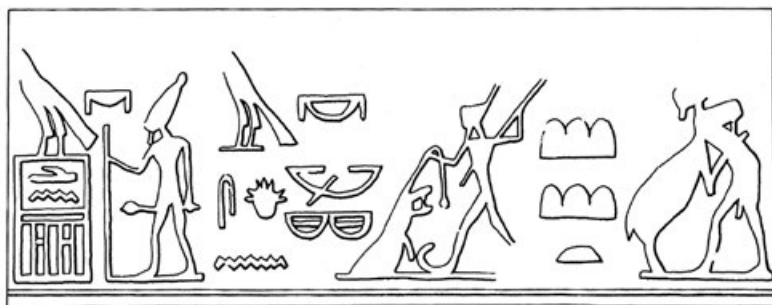
Korai dinasztikus kor,
I. dinasztia (Kr. e. 3000–2890).
The Metropolitan Museum of Art,
New York

22. kép. Egy feltehetően előkelőt ábrázoló, közel életnagyságú mészkőszobor töredéke. Késő predinasztikus kor, Nagada IIIA–B (Kr. e. 3300–3000). Felső-Egyiptom, Hierakonpolis. Ashmolean Museum of Art and Archaeology, Oxford (Quibell–Green 1902, LVII. tábla után)

a megszerzett ismeret és tapasztalat, amelyet az egyiptomi szobrászok különböző keménységű kövekből megmunkált edények készítése során sajátítottak el a megelőző századokban (21. kép). Másik oka az lehetett, hogy az udvari szobrászat kibontakozó stílusát a korabeli hieroglif írás és síkművészet már kialakult konvenciói ösztönözték. Legszemléletesebben ezt az álló szobrok bal, ún. „lépő” lába bizonyítja, amely valójában a síkművészetben és a hieroglif jeleknél alkalmazott, de körplasztikánál felesleges megoldásra vezethető vissza, hogy ily módon a jobbra néző alakoknál a bal láb ne kerüljön takarásba (22. kép). Hason-

23. kép. A királyt különböző rituális cselekedetek közben ábrázoló, a felirat szerint aranyból készült kultuszsobrok ábrázolása:

Den fáraó pecsétlenyomata. Korai dinasztikus kor, I. dinasztia
(Kr. e. 3000–2890), Den uralkodása. Felső-Egyiptom, Abüdosz
(Kaplony 1963, III, 364. ábra után)

ló eredetre tekinthet vissza az erősen formalizált szoborpózok kis száma is, amelyek a legtöbb esetben csupán korabeli pecsét-hengerek vagy kőedények ábrázolásairól ismertek (23. kép). A vallásos ikonográfia is innen eredeztethetően kezelte a legtöbb isten képmását egyetlen alak változataiként.

Az egyiptomi szobrok – ideértve az udvari kisplasztikát is – alapvetően funkcionálisak voltak, s így ikonográfiájukat elhelyezésük határozta meg, az tehát, hogy templomban vagy sírban kerültek-e felállításra, ezen belül pedig az, hogy milyen szerep betöltésére készültek. Anyaguk a kő mellett lehetett még fa és réz is.

A korszak király- és magánszobrain – bizonyos archaikus vonásoktól eltekintve, mint amilyen a nyak bizonytalan megformázása – már jól megfigyelhetők azok a jegyek, amelyek a későbbiekben is jellemzik az egyiptomi szobrászatot. Ilyen karakterisztikus vonás az, hogy míg a szobrok egyes részletei aprólékos módon, naturalisztikusan kidolgozottak, addig más részei jelzésszerűen elnagyoltak.

4. ÓBIRODALOM (Kr. e. 2686–2125)

III. dinasztia (Kr. e. 2686–2613)

Az archaikus királysír-építészet csúcspontját és egyben lezárását az Óbirodalmat megnyitó III. dinasztia második uralkodója, Dzsószer (Netjerihet, Kr. e. 2667–2648) szakkarai sírkomplexuma jelenti. Az egyiptomi építészet későbbi fejlődését döntően meghatározó épületegyüttes létrehozásához itt alkalmaztak első ízben teljes egészében követ, és itt jelenik meg először hatlépcsős formájában a király sírja fölé emelt piramis (24. kép).

24. kép. Dzsószer (Netjerihet) eredetileg masztabaként eltervezett, majd négy-, végül hatlépcsősnek épített piramisa. Óbirodalom, III. dinasztia, Dzsószer/Netjerihet uralkodása (Kr. e. 2667–2648).

Alsó-Egyiptom, Memphisz, Szakkara

25. kép. Dzsószer (Netjerihet) körzetének bejárata.
Óbirodalom, III. dinasztia, Dzsószer/Netjerihet uralkodása
(Kr. e. 2667–2648). Alsó-Egyiptom, Memphisz, Szakkara

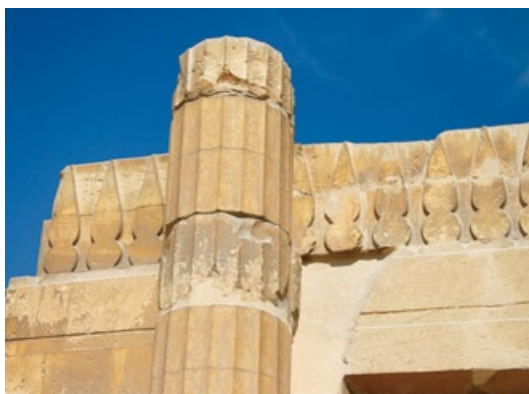
Az első dinasztiaik hagyományait és formanyelvét folytató, a király építészének, Imhotepnek tulajdonított komplexumot egy falisávos és bástyas tagolású fal vette körül (25. kép). Az eredetileg masztabaként eltervezett, négy, majd hatlépcsőssé bővített piramis és egy nagy nyitott térség mellett, azon belül valódi és álépületek sora kapott helyet. Megvalósításuknál az építészeti-vel szemben sokkal inkább szobrászati szemlélet érvényesült. Mind a kerítőfal, mind pedig az egyes épületek építésekor először kővel borított tömör testeket hoztak létre, amelyek végső formáit és ornamentikáját csak ezután faragták ki (26a–c. kép).

A korábbiakhoz hasonlóan a Dzsószer-komplexum is az élő király memphiszi palotaegyüttesének az örökkévalóság számára készült, sírhellyel kiegészített másolata volt. Mint ilyen, teret és épületeket biztosított az uralkodói feladatok ellátáshoz és a király különböző ünnepek alkalmából való megjelenéséhez. Építészetiileg ezek – korábban téglából vagy fából, nádból és gyékényből készült – építmények utánezatai, amelyek kőbe való átültetésével Imhotep a későbbi vallásos épületek ideáltípusait teremtette meg (27a–c. kép).

26a. kép. Dzsószer (Netjerihet) körzetének ún. *Szed*-ünnepi udvara eredetileg természetes anyagokból (nádból, fából, vályogtéglából) készült kápolnák kőből kifaragott utánzataival. Óbirodalom, III. dinasztia, Dzsószer/Netjerihet uralkodása (Kr. e. 2667–2648). Alsó-Egyiptom, Memphisz, Szakkara

26b. kép. Falak felső, lezáró díszítésének ideálformája: fríz összezsomózott fűkötégek hieroglif-jellé (*heker*, „díszítve lenni” jelentéssel) stilizált sorozatából. Óbirodalom, III. dinasztia, Dzsószer/Netjerihet uralkodása (Kr. e. 2667–2648). Alsó-Egyiptom, Memphisz, Szakkara

26c. kép. Kobra- vagy ureuszfríz. Óbirodalom, III. dinasztia, Dzsószer/Netjerihet uralkodása (Kr. e. 2667–2648). Alsó-Egyiptom, Memphisz, Szakkara

27a. kép. Az „Isten sátrának” (*szah-netjer*) nevezett építészeti ideáltípus: egy eredetileg téglából vagy fából, nádból és gyékényből készült szentély kőbe faragott monumentális modellje. Óbirodalom, III. dinasztia, Dzsószer/Netjerihet uralkodása (Kr. e. 2667–2648). Alsó-Egyiptom, Memphisz, Szakkara

27b. kép. Nyitott archaikus sátorszentély kőmodellje. Óbirodalom, III. dinasztia, Dzsószer/Netjerihet uralkodása (Kr. e. 2667–2648). Alsó-Egyiptom, Memphisz, Szakkara

27c. kép. A kápolnák által körbefogott központi termet a kápolnák alacsonyabb teteje felett nyitott, *dzsed*-oszlopokkal tagolt ablakok világítják meg két oldalról, míg a másik kettőn ennek „vak” változatát faragták ki. Óbirodalom, III. dinasztia, Dzsószer/Netjerihet uralkodása (Kr. e. 2667–2648). Alsó-Egyiptom, Memphisz, Szakkara

IV. dinasztia (Kr. e. 2613–2494)

I

A IV. dinasztia kezdetével radikálisan megváltozott a királysírok építészeti formája, aminek ideológiai hátterét korabeli írott források híján csak igen kevéssé lehet megérteni. A királyság új eszményének újrafogalmazását a legvégtetesebben Sznofru fáraó (Kr. e. 2613–2589) négy piramisa közül elsőnek megkezdte, de csak uralma végén és már kenotáfiumként folytatott meidumi piramisegyüttese tükrözi (28. kép). A korábbi rendszer helyébe egy kelet–nyugati tájolású, szigorúan lineáris elrendezés lép, amelyet a többi épülethez képest gigantikus, már tisztán gúla alakú piramis zár. Ebben a sima fallal körülvelt piramis keleti oldalához egy méreteiben szerény áldozati kápolna csatlakozott, melyet új elemként egy hosszú, fallal és tetővel védett felvezető út kötött össze a termőterület szélén elhelyezkedő,

28. kép. Sznofru fáraó elsőnek megkezdett, de csak uralma végén kenotáfiumként folytatott meidumi piramisegyüttese. Óbirodalom, IV. dinasztia, Sznofru uralkodása (Kr. e. 2613–2589). Alsó-Egyiptom, Meidum

térben elválasztott, de ezzel rituális egységet alkotó ún. völgytemplommal (29. kép).

Sznofru meidumi és két dahsúri piramisegyüttese az új elrendezés létrejöttének folyamatáról, az ezt eredményező kompozicionális és technikai kísérletekről is tanúskodik (30a–b. kép).

29. kép. A Sznofru meidumi piramisának keleti oldalán található áldozati kápolna a két felirat nélküli sztélével. Óbirodalom, IV. dinasztia, Sznofru uralkodása (Kr. e. 2613–2589). Alsó-Egyiptom, Meidum

30a. kép. Sznofru „Tört piramisának” áldozókápolnája. Óbirodalom, IV. dinasztia, Sznofru uralkodása (Kr. e. 2613–2589). Alsó-Egyiptom, Dahsur

30b. kép. Sznofru mészkő sztélpárja déli darabjának töredéke. Óbirodalom, IV. dinasztia, Sznofru uralkodása (Kr. e. 2613–2589). Egyptian Museum, Cairo

31. kép. Sznofru második piramisa, az ún. „Tört (vagy tört falú) piramis” és a mellette álló, a király lelke számára épített mellék- („szatellit-”) piramis.
Óbirodalom, IV. dinasztia, Sznofru uralkodása (Kr. e. 2613–2589).
Alsó-Egyiptom, Dahsur

32. kép. A Sznofru végső nyughelyétől szolgáló „Vörös piramis”.
Óbirodalom, IV. dinasztia, Sznofru uralkodása (Kr. e. 2613–2589).
Alsó-Egyiptom, Dahsur

A meidumi sikertelen próbálkozás, majd a dahsúri „Tört (vagy tört falú) piramis” (31. kép) felépülte után születik meg a „Vörös vagy északi piramissal” az első letisztult gúla alakú sírépítmény (32. kép). Ugyanakkor Sznofrutól Hufuig (Kr. e. 2589–2566)

folytatódtak a kísérletek arra, hogy az északon elhelyezett bejáraton át megközelíthető sírkamrát a piramistestbe, és ne a föld alá helyezték el. Hasonlóképpen a gízai piramistemplomok előképe, a király szobrainak kultuszát ellátó templom a „Tört piramis” esetében még völgytemplomnak épül, és csak a „Vörös piramisnál” kerül a piramis keleti oldala elé.

II

A király emberfölöttiségének, isteni jellegének legdrámaiabb kifejezője, Hufu (görög névváltozatban Kheopsz) gízai piramisa egyben az egyiptomi piramisépítészet tetőpontja is, amelyet mindenekelőtt roppant mérete (kb. 146 méter magas, oldalai az alapnál kb. 230 méter hosszúak), tájolási pontossága és technikai kivitele tesz kivételessé (33. kép).

A piramiskomplexum építészetére a letisztult formájú, egyszerű tér- és tömegelemek használata jellemző. Síkfelületeik hatását az építők tovább növelték azáltal, hogy a látható részen monolitikus tömböket alkalmaztak, továbbá, hogy a pira-

33. kép. A gízai nagy piramis: Hufu (Kheopsz) fáraó síremléke. Óbirodalom, IV. dinasztia, Hufu uralkodása (Kr. e. 2589–2566). Alsó-Egyiptom, Gíza

mistemplom (és a ma még feltáratlan, ezért ismeretlen építészeti völgytemplom) esetében a mészkő mellett kemény kövek sokféleségét használták fel. Esztétikai hatásukon és a maradósság biztosításán túl a bazalt, a gránit, az alabástrom, a kvarcit vagy a diorit alkalmazását színszimbolikájuk és presztízsertékük is magyarázza.

Mindamellett Hufu piramistemploma, amelyből mára csupán bazaltpadlójának részlete maradt meg (34. kép), nem volt teljesen díszítetlen. A piramist közvetlenül körülvevő falhoz keleten csatlakozó épület széles udvarának belső falait eredetileg festett reliefek borították, melyeket itt először körben gránitpilléres portikusz védett. Nem elképzelhetetlen, hogy a fáraó fia, Haf-ré (Khephrén, Kr. e. 2558–2532) templomaihoz hasonlóan és az egyiptomi hagyománynak megfelelően az ornamentikát itt is falak és/vagy pillérek elé helyezett kerekoszobrok teljesítették ki.

A piramistemplom szoborszentély funkcióját a portikuszos udvarból nyíló haránttengelyes terem megléte igazolja, amelyben feltehetően Hufu öt kultuszszobra kaphatott helyet. A piramistemplomhoz szervesen kapcsolódtak a köré mintegy kikötőt

34. kép. Hufu (Kheopsz) eredetileg festett domborművekkel és szobrokkal díszített piramistemplomának fennmaradt bazaltpadlózata. Óbirodalom, IV. dinasztia, Hufu uralkodása (Kr. e. 2589–2566).
Alsó-Egyiptom, Gíza

utánozva elhelyezett hajógödrök (35. kép), melyekbe a Hufu égi útját biztosító hajókat tették. Két további hasonló a piramistól délre található: ezekbe szétszedett állapotban a király temetési szertartása során használt hajókat helyezték el.

35. kép. A Hufu piramistemplomához kapcsolódó egyik hajógödör.
Óbirodalom, IV. dinasztia, Hufu uralkodása (Kr. e. 2589–2566).
Alsó-Egyiptom, Gíza

III

Hufu második utódja, Hafré (Khephrén, Kr. e. 2558–2532) gízai komplexumában kerül sor a piramistemplom és a völgytemplom építészeti formalizálására. Az uralkodó piramisa méreteiben alig marad el apjától, piramistemploma azonban minden korábbit meghalad, belső elrendezésében pedig először jelennek meg egy építészeti kompozícióba foglalva a később kanonikussá váló elemek, azaz a bejárat csarnok, a haránttengelyes pilléres udvar, öt szoborfülke, öt raktárhelység és a belső szentély (36. kép).

Közvetlenül Hafré völgytemploma (37. kép) mellett azonos megalitikus stílusban épült az ún. Szfinx-templom, melynek központi tere azonos kiképzésű Hafré piramistemplomáéval, de egyedi abban a tekintetben, hogy két, a keleti és nyugati oldalon elhelyezkedő szentéllyel rendelkezik. A befejezetlenül maradt épület valódi funkciója ismeretlen, de nem kizárható, hogy a következő dinasztia alatt épült naptemplomok előfutára.

A harmadik gízai piramis építője Menkauré (Mükerinosz, Kr. e. 2532–2503) racionalizálja a piramis és piramistemplom egymáshoz viszonyított méretarányait, melyben a piramis csökkentett méretei mellett (65 méteres magasságával tömege kb. egytizede Hufuénak) a templom elrendezése is leegyszerűsödik.

36. kép. A klasszikus óbirodalmi piramistemplom első építészeti formalizálása: Hafré (Khephrén) gízai piramistemploma. Óbirodalom, IV. dinasztia, Hafré (Khephrén) uralkodása (Kr. e. 2558–2532). Alsó-Egyiptom, Gíza (az AirPano.com jóvoltából; fotó: AirPano.com)

37. kép. Hafré (Khephrén) völgytemploma északi oldalán az ún. Szfínx-templommal. Óbirodalom, IV. dinasztia, Hafré (Khephrén) uralkodása (Kr. e. 2558–2532). Alsó-Egyiptom, Gíza (az AirPano.com jóvoltából; fotó: AirPano.com)

Az előzményeket tekintve váratlan módon Menkauré utódja, Sepszeszkaf (Kr. e. 2503–2498) szakítva elődei gyakorlatával saját szakkarai sírkörzetében a piramist egy hatalmas, Alsó-Egyiptom hagyományos szentélyét (*per-nu*) utánzó, szarkofág formájú építménnyel helyettesítette („Masztabat el-Faraun”), amely lényegében visszatérést jelentett a dzsószeri „halotti paloták” felfogásához (38. kép). A király túlvilági létének megváltozott felfogását tükröző épület keleti falához első ízben áljtó támaszkodott, a szoborkultusz helyeként szolgáló piramistemplomot pedig, szintén itt elsőként, halotti templom váltotta fel.

38. kép. Sepszeszkaf fáraó Alsó-Egyiptom hagyományos szentélyét (*per-nu*) utánzó, szarkofág alakú sírfelépítménye („Masztabat el-Faraun”). Óbirodalom, IV. dinasztia, Sepszeszkaf uralkodása (Kr. e. 2503–2498). Alsó-Egyiptom, Dél-Szakkara

IV

A királyi temetkezés gyökeres átalakulásával szemben a IV. dinasztia kori elit magánsírjai, a masztabák a III. dinasztia vége felé kialakuló formák szerves folytatásai. Az archaikus kor és a III. dinasztia idején az előkelők sírjai a királyétól elkülönülve, általában attól északkeletre helyezkedtek el. Meidumban ezt az elrendezést is megőrizve, egy a királyi piramiskomplexumhoz szorosabban kapcsolódó, attól nyugatra fekvő, már ortogonális rendszer szerint kialakított masztabatemető is megjelenik. Hufu alatt ennek már formalizált változatát találjuk meg Gízában, ahol a keleti temetőben a királyi gyermekek ikermasztabái és a királynéi piramisok (39. kép), a nyugatiban pedig a királyi család idősebb tagjai számára épült masztabák találhatók.

A dinasztia folyamán a halott kultuszának helye egyre inkább a masztaba belsejében kialakított kereszt, majd L alaprajzú kápolnává vagy elé épített, Hufu alatt már kőből emelt önálló épületté alakul át (40. kép). Külsőjük sima lesz, míg a korábban külső falornamentikaként alkalmazott „palotahomlokzat”-motívum használata az áldozati terem északi oldalán elhelyezett mellékálajtó díszítésére szorítkozik (41. kép).

39. kép. Egy folytatás nélkül maradt kísérlet: festékpasztával készült domborműdíszítés Nefermaat és felesége, Atet masztabájából. Óbirodalom, IV. dinasztia, Sznofru uralkodása (Kr. e. 2613–2589). Közép-Egyiptom, Meidum (16. sír), Ny Carlsberg Glyptotek, København

40. kép. Az egyik legkorábbi sziklába vágott sír: (III.) Mereszanh királyné, Hafré feleségének masztaba felépítménnyel is ellátott sírja. Óbirodalom, IV. dinasztia, Hafré (Khephrén) uralkodása (Kr. e. 2558–2532). Alsó-Egyiptom, Gíza (G 7530-5440) (fotó: P. der Manuelian)

41. kép. A királyi család számára kiépített nyugati masztaba-temető részlete Gízában: áldozati oltárok sora. Óbirodalom, IV. dinasztia, Hufu (Kheopsz) uralkodása (Kr. e. 2589–2566). Alsó-Egyiptom, Gíza

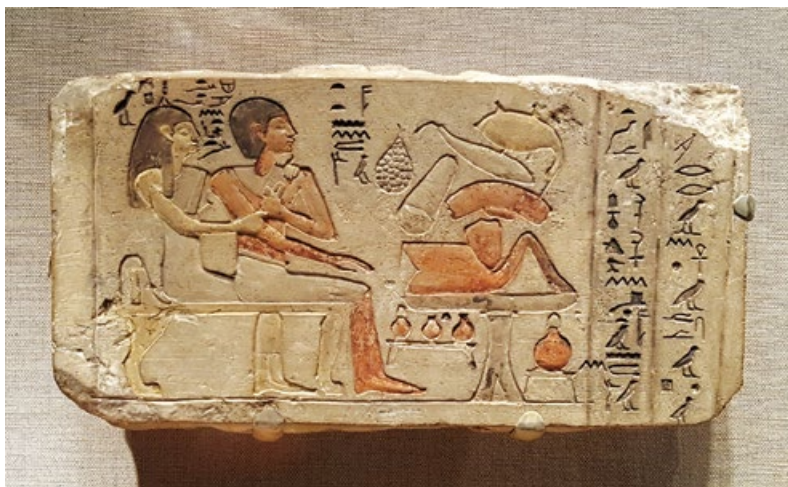

42a. kép. A sztélé központi helyén elhelyezett, az áldozati asztal előtt ülő halott ábrázolása: Meryréanh/Hekaib áljajtájának részlete. Óbirodalom, VI. dinasztia (Kr. e. 2345–2181). Alsó-Egyiptom, Szakkara

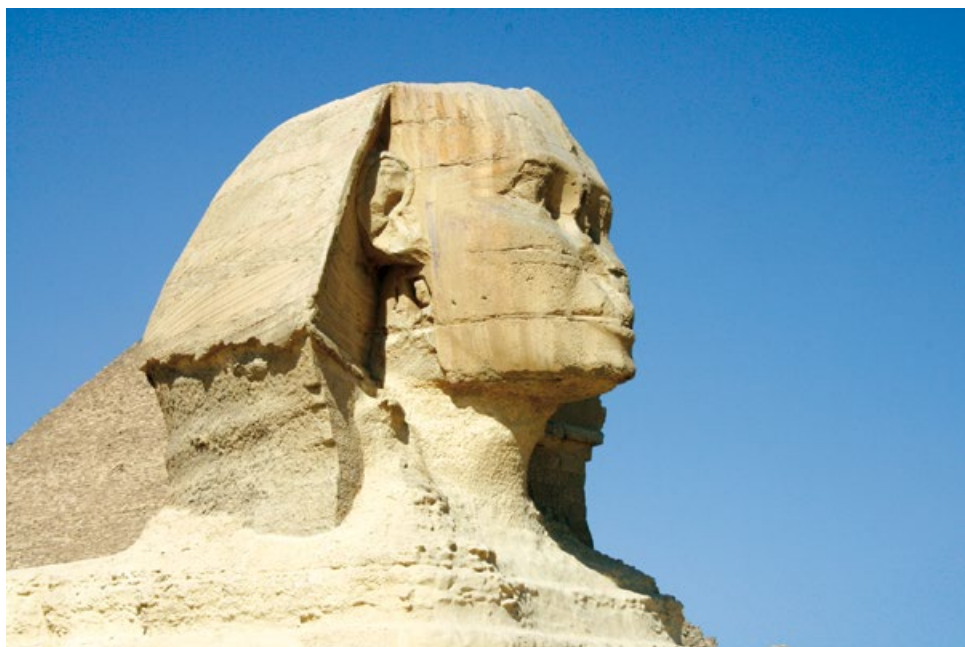
A III. dinasztia végére kialakult a halotti kultusz középpontjában álló, az elhunyt lelkének (*ka*-jának) az élők és halottak világa közötti átjárást biztosító ún. áljajtó, melynek falmezőjében kapott új helyet az áldozati asztal előtt ülő halottat ábrázoló sztélé (42a–b. kép). Az áljajtót körülvevő kultuszter szűkössége miatt a IV. dinasztia kori masztabák esetében a falakat díszítő domborművek vagy festmények tematikája a halott ellátását biztosító különféle áldozatok és felszerelési tárgyak felvonultatására és bemutatására korlátozódott.

V

A IV. dinasztia első uralkodói alatt a megelőző kor archaikus művészetét az Óbirodalom klasszikus, kanonikus stílusa váltja fel, melyet egyszerű, de elegáns idealizálás jellemez. A királyi műhelyekben kialakult nagyszobrászati produkció darabjai főként a király és közvetlen családi környezete számára készültek, melyekhez mészkő, fa és réz mellett túlnyomórészt kemény kőveket használtak (43. kép). A korszak plasztikájára ugyanakkor

42b. kép. Az áldozatokban részesülő halott pár: Montuuser szobrász és felesége, Hepu sztélétöredéke. I. Átmeneti kor (Kr. e. 2160–2055). Felső-Egyiptom, Naga ed-Der. The Walters Art Museum, Baltimore

43. kép. A Hafré (Khephrén) fáraó arcvonásait viselő gízai nagy szfinx. Óbirodalom, IV. dinasztia, Hafré (Khephrén) uralkodása (Kr. e. 2558–2532). Alsó-Egyiptom, Gíza

stíluskettősség jellemző: a Sznofru és Hufu korából fennmaradt kevés plasztikai mű szigorúbb stílusa mellett utódaik alatt ezzel párhuzamosan egy oldottabb kifejezőmód is megjelenik.

A nagyrészt piramiskerületek számára készült, azok díszítő-programjának részeként kezelt királyszobrok különböző, az utókor által csak főbb vonalaiban értelmezhető felfogások megjelenítői voltak. Ezeket tükröződő a szobrok többféle testhelyzetben, így legtöbbször ülő (pl. Hafré diorit szobra), ritkábban

44. kép. A „Királyi ismerősök”, Memi és Szabu festett mészkőszobra. Óbirodalom, IV. dinasztia (Kr. e. 2613–2494). Alsó-Egyiptom, Gíza, Nyugati Temető. The Metropolitan Museum of Art, New York

álló alakban, önmagában vagy csoportban, például feleségével (Menkauré és II. Hamernernebti királyné szobra) vagy istenek társaságában (mint Menkauré híres triászainál) ábrázolták az uralkodót.

A korszakból fennmaradt magánszobrok száma csekély, ami talán a képzett mesterek ekkor még alacsony számával magyarázható. Az egyedül álló vagy ülő alakok, családi szoborcsoportok mellett (44. kép) formai újítást ezen a téren az írnokszobor megjelenése hoz: legkorábbi fennmaradt példája Kawab, Hufu legidősebb fia számára készült (45. kép).

45. kép. A IV. dinasztia idején kialakult és eredetileg a király idősebb fiainak ábrázolására fenntartott szobortípus elit általi átvételének példája:

Nikaré festett gránit írnokszobra. Óbirodalom, V. dinasztia, Niuszerré uralkodása (Kr. e. 2402–2374). Alsó-Egyiptom, Szakkara, Dzsószer-körzet.

The Metropolitan Museum of Art, New York

46. kép. Pótffej. Óbirodalom, IV. dinasztia, Hufu vagy Hafré uralkodása (Kr. e. 2589–2566 vagy Kr. e. 2558–2532). Alsó-Egyiptom, Gíza, Keleti Temető (G7560 masztaba). The Metropolitan Museum of Art, New York

Hufu körzetének nyugati temetőjében kerültek elő egy önálló csoport tagjai, az ún. pótfejek, melyek modern elnevezése abból a nem teljesen kielégítő feltevésből indul ki, hogy rendeltetésük szerint a holttest fejrészét helyettesítették annak esetleges sérülésekor (46. kép).

Ugyancsak önálló típust képviselnek a IV. dinasztia végén megjelenő és kezdetben kőből, majd főleg fából készült szolgáló szobrok vagy másképpen *szerdáb*-szobrok (régebben tévesen szolgálószobroként meghatározva), melyek a *szerdáb*okban, majd később sírkamrákban elhelyezve, a sírtulajdonos háztartásának tagjait ábrázolva annak túlvilági ellátását voltak hivatva biztosítani, egyben saját részeseződésüket is a halotti kultuszról (ezek tehát ekkoriban még nem a falak kétdimenziós ábrázolásainak kerekoszor megfelelői).

V–VI. dinasztia (Kr. e. 2494–2181)

I

Az Óbirodalom második felében a királyi temetkezések helye a memphiszi nekropoliszon belül többször változott. Az V. és VI. dinasztia uralkodói egyfelől a Dzsószer-körzet környezetében, másfelől Szakkarától északra egy önálló temető részben, Abu-Szírben, majd Szakkara déli részén építették fel piramiskomplexumaikat. Habár az V. dinasztia első uralkodója, Uszerkaf (Kr. e. 2494–2487) visszatér a piramisforma használatához, komplexuma sok tekintetben rendhagyó, hiszen a dzsószeri és

meidumi típus elemei keverednek benne kiegészítve az áljtót magába foglaló halotti templommal.

Utódja, Szahuré (Kr. e. 2487–2475) abu-szíri komplexuma egyfajta standardizációt hozott a királyi piramisegyüttesek építészetébe és díszítési programjába (47. kép). Halotti temploma

47. kép. Szahuré fáraót és egy nomosztent ábrázoló gneisz kettős szobor. Óbirodalom, V. dinasztia, Szahuré uralkodása (Kr. e. 2428–2416). The Metropolitan Museum of Art, New York

48a. kép. Szahuré piramisa piramistemplomának romjaival.
Óbirodalom, V. dinasztia, Szahuré uralkodása (Kr. e. 2487–2475).
Alsó-Egyiptom, Abu-Szír

prototípusává vált minden, az Óbirodalom végéig épült ilyen építménynek, melyek ezt követően csak kisebb alaprajzi változtatásokban térnek el tőle.

A hangsúly, melyet a piramis (48a. kép) csökkentett mérete is jelez, mindenekelőtt az ornamentikára helyeződött. Az előző kor egyszerű pilléreit pálmafejezetes és papiruszköteget utánzó oszlopok váltják fel (48b. kép), megjelennek a figurális vízköpők, míg a reliefszítés kiterjedt a feljáró út belső falaira (49. kép), a bejárati csarnokra és az udvarra is. Ebbe a fejlődési vonalba illeszkedett az is, hogy az V. dinasztia utolsó királya, Unisz (Kr. e. 2375–2345) piramisának belső részeit vallásos szövegekkel, az ún. Piramisszövegekkel díszítették (50–51. kép).

II

Az V–VI. dinasztia magánsírbjai fokozatosan öltötték magukra az elit lakóházak belső térrendezését. Ezt megelőző, nagyrészt tömör belsejüket ekkortól folyosók, pilléres belső udvarok és

48b. kép. Pálmafejezetes vörösgránit oszlop Szahuré piramistemplomából.
Óbirodalom, V. dinasztia, Szahuré uralkodása (Kr. e. 2487–2475).
Alsó-Egyiptom, Abu-Szír. The Metropolitan Museum of Art, New York

49. kép. Éhező nomádok: képi közhely Unisz fáraó felvezető útja oldalfalának díszítőprogramjából. Óbirodalom, V. dinasztia, Unisz uralkodása (Kr. e. 2375–2345). Közép-Egyiptom, Szakkara. Imhotep Museum Saqqara

50. kép. Piramisszövegek Teti piramisának sírkamrájában. Óbirodalom, VI. dinasztia, Teti uralkodása (Kr. e. 2345–2323). Alsó-Egyiptom, Szakkara (fotó: Jasper K.)

51. kép. Unisz fáraó piramisának sírkamrája palotahomlokzat-díszítéssel és Piramisszövegekkel. Óbirodalom, V. dinasztia, Unisz uralkodása (Kr. e. 2375–2345). Közép-Egyiptom, Szakkara (fotó: Jasper K.)

52. kép. A királyi piramistemplomok szoborkultuszát imitáló szentély Mereruka vezír sírkápolnájában. Az eredetileg fából készült ajtóval elzárt szoborfülke előtt áldozati oltár, amelyhez négy lépcsőfok vezet. Óbirodalom, VI. dinasztia, Teti uralkodása (Kr. e. 2345–2323).
Alsó-Egyiptom, Szakkara, Mereruka sírja (No. 30)

53. kép. Az ún. „Áldozati asztal”-jelenet egyik tipikus késő óbirodalmi példája: részlet Nefer, a „Kézművesek Felügyelője” és az „Énekesek Vezetője” sziklasírfából. Óbirodalom, V. dinasztia, Niuszerré uralkodása (Kr. e. 2445–2421). Alsó-Egyiptom, Szakkara

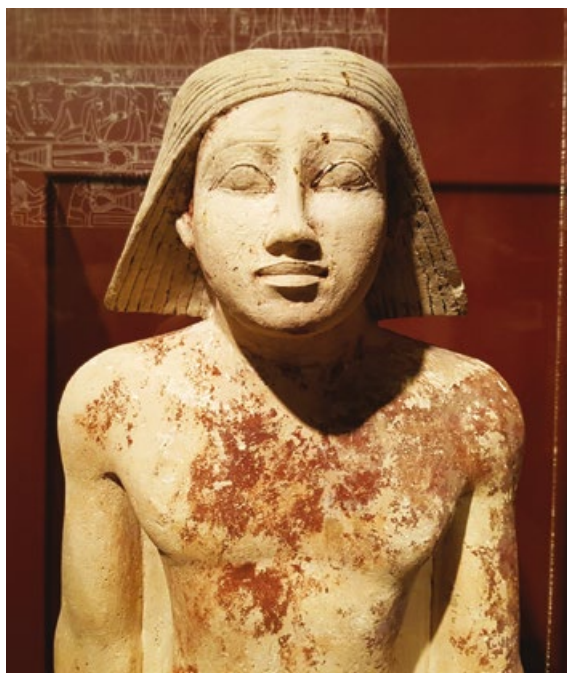
termek sora tölti ki (52. kép). Az így keletkezett falfelületeket festett domborművekkel vagy – elsősorban a téglamasztabáknál – festményekkel borították. Ezek a kanonikus áldozati jelenelek mellett (53. kép) a halott környezetétől nagyobb méreteivel kiemelt alakját a mindennapi élet idealizált képeibe helyezték. Az egyiptomi táj mindennapjait bemutató életképek azonban valójában a különböző áldozatok előkészítésének vizuális elbeszélései, melyek a művészeti hagyomány által meghatározott kompozíciójú és tartalmú képek sorozatából álltak, és számuk sírról sírra változhatott.

A korszak elején használatos laposabb reliefekkel szemben az V. dinasztia végére egy erőteljesebb domborműstílus alakul ki, amely feltételezhetően a mára nagyrészt elveszett királyi előképek stílusfejlődését követte (54. kép).

A magánsírok építészeti átalakulásának egy másik jellegzetesége ebben az időszakban a sírszobrok (*ka*-szobrok) számára el-falazott és csupán rés alakú ablakokkal ellátott kamrák (*szerdab*, arab: „pince”) megnövekedett száma (55a–b. kép). Az ezekben és környezetükben elhelyezett, többnyire életnagyságnál

54. kép. Befejezetlen relief részlete: áldozatvivők Ahetotep vezír masztabájában. Óbirodalom, V. dinasztia, Dzsedkaré Iszeszi és Unisz uralkodása (Kr. e. 2414–2345). Alsó- Egyiptom, Szakkara, Ahetotep és fia, Ptahhotep sírja (D64)

55b. kép. Az „Egyetlen Barát”, Henu festett mészkő sírszobra (*ka*-szobra). Óbirodalom, V. dinasztia (Kr. e. 2494–2345). The University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia

55a. kép. A szerdabban álló sírszobor: Ti, Niuszerré piramisának és három király, Szahuré, Neferirkaré and Niuszerré naptemplomai felügyelőjének *ka*-szobra (másolat, az eredeti ma: Egyptian Museum, Cairo). Óbirodalom, V. dinasztia, Niuszerré uralkodása (Kr. e. 2445–2421). Alsó- Egyiptom, Szakkara, Ti sírja (No. 60)

56. kép. Neferszesemptah, a „Nagy Bíróság felügyelője” masztabájának ritka áljajtós változata: az ajtófélfákat és a középső, „áldozati asztal”-jelenetet a sírtulajdonos álló szobrai, illetve büsztje helyettesítik. Óbirodalom, VI. dinasztia, Teti és I. Pepi uralkodása (Kr. e. 2345–2287). Alsó-Egyiptom, Szakkara, Neferszesemptah sírja (No. 33)

kisebb sírszobrok anyaga a királyihoz hasonló változatosságot mutat (56. kép), de könnyebb hozzáférhetősége miatt leggyakrabban mészkövet, a növekvő számú provinciális műhelyekben pedig leginkább fát használtak. Jellegzetesek voltak a halottat két alakban ábrázoló, a fiatalság szépségének és az érett kor sikességének ideáljait megjelenítő szoborpárok.

A VI. dinasztia során a magánplasztikában egy új stílus jelenik meg, melyet naturalisztikus helyett expresszív megfogalmazás jellemez. Stílusjegyei a hosszú, vékony torzó és végtagok, az enyhén túlméretezett fej és a nagy szemek. A nemritkán ruhátlan alakokon apró, szándékosan aszimmetrikus vonások oldották a formai szigorúságot (57. kép).

57. kép. Késő óbirodalmi férfi szépségideál: „az Egyetlen Barátot és felolvasópapot”, Meriréháisetefet három különböző életkorban és társadalmi státuszban ábrázoló festett cédrusszobor közül az őt érett korában bemutató darab. Felső-Egyiptom, Szedment, Meriréháisetef sírja. Óbirodalom, VI. dinasztia (Kr. e. 2345–2181). Ny Carlsberg Glyptotek, København

5. KÖZÉPBIRODALOM (Kr. e. 2055–1650)

I

Az I. Átmeneti kor (Kr. e. 2160–2055) zűrzavaros, polgárháborús időszakából győztesen kiemelkedő első thébai uralkodók tornácos homlokzatokról *szaft*nak (arab: „sor”) nevezett sírheleyei csupán méretükben különböztek más területek elitsírjaitól. A XI. dinasztia Egyiptomot ismét egységes uralom alá vonó tagja, II. Mentuhotep (Kr. e. 2055–2004) (58. kép) már ezek és a késő óbirodalmi piramiskerületek stílusötveteként készítette el saját teraszos megoldású, monumentális síremlékét Deir el-Bahariban, a thébai nyugati part egyik sziklaöblében (59a–b. kép).

58. kép. A Deir el-Bahariban felépített templomkomplexumhoz vezető felvonulási utat szegélyező szoborsorozat egyik darabja: a fehér koronát és *Szed*-ünnepi öltözetet viselő II. Mentuhotep. Középbirodalom, XI. dinasztia, II. Mentuhotep uralkodása (Kr. e. 2055–2004). Felső-Egyiptom, Théba, Deir el-Bahari. Luxor Museum

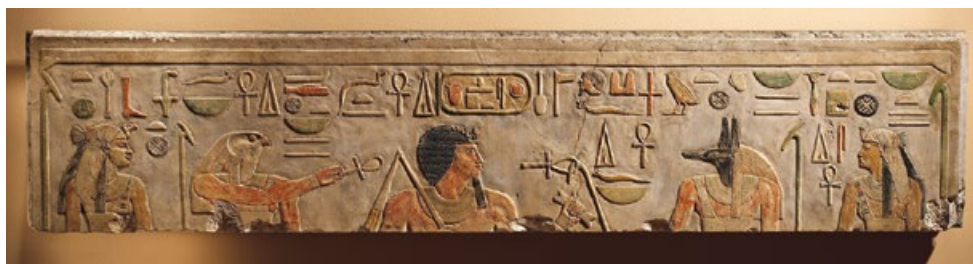

59a–b. kép. A király sírját is magába foglaló komplexum:
II. Mentuhotep komplexuma Deir el-Bahariban.
Középbirodalom, XI. dinasztia, II. Mentuhotep uralkodása
(Kr. e. 2055–2004). Felső-Egyiptom, Théba,
Deir el-Bahari (fotó: Pfeffer F.)

Az új, XII. dinasztiát megalapító I. Amenemhat (Kr. e. 1985–1956) székhelyét (Itj-Taui) a mai El-List közelébe helyezve egyszersmind szakított a thébai építészeti hagyománnyal is, és helyette egy memphiszi típusú, VI. dinasztia kori stílusban felépített piramiskörzetet hozott létre, amiben fia, I. Szenuszert (Kr. e. 1956–1911) is követte (60a–c. kép).

60a. kép. Az óbirodalmi hagyományok folytatása: I. Amenemhat piramiskörzete. Középbirodalom, XII. dinasztia, I. Amenemhat uralkodása (Kr. e. 1985–1956). Alsó-Egyiptom, Észak-List (The Metropolitan Museum of Art, New York jóvoltából; fotó: D. Arnold)

60b. kép. A korai XII. dinasztia domborműstílusát képviselő szemöldökkő I. Amenemhat piramistemplomából. Középbirodalom, XII. dinasztia, I. Amenemhat – I. Szenuszert uralkodása (Kr. e. 1985–1911). Alsó-Egyiptom, Észak-List, I. Amenemhat piramistemploma. The Metropolitan Museum of Art, New York

60c. kép. I. Szenuszertr piramisa (nyugati oldal). Középbirodalom, XII. dinasztia, I. Szenuszertr uralkodása (Kr. e. 1956–1911). Alsó-Egyiptom, Dél-List (The Metropolitan Museum of Art, New York jóvoltából; fotó: D. Arnold)

Azt ezt követő időszak királysírhajai (II. Amenemhat [Kr. e. 1911–1877] dahsúri piramis körzete nagyrészt elpusztult, II. Szenu-szertr [Kr. e. 1877–1870] illahuni komplexuma pedig befejezet-len maradt) a piramisépítés technológiai kísérletezései mellett arról a törekvésről árulkodnak, hogy új szintézist hozzanak létre a dzsószeri és a klasszikus piramiskörzetek elemeiből. Ennek legmonumentálisabb példái III. Szenuszertr (Kr. e. 1870–1831) dahsúri és (magáról a piramisformáról ugyan lemondó) abüdoszi, valamint III. Amenemhat (Kr. e. 1831–1786) két piramiskörzete, a szintén dahsúri és az antik szerzők által leírt „Labirintust” is magába foglaló havárai együttese (61a–b. kép).

61a–b. kép. III. Amenemhat két piramisa: a dahsúri (ún. „Fekete Piramis”) és havárai piramisok romjai. Középbírodalom, XII. dinasztia, III. Amenemhat uralkodása (Kr. e. 1831–1786). Alsó-Egyiptom, Dahsúr; Fajjúm, Havára

II

A késő Óbirodalommal kezdődően az elit tagjai egyre növekvő mértékben a székhelytől távol, saját hivatali helyükön létesítettek monumentális, sziklába vágott sírokat a maguk számára. Az I. Átmenti kor és a Középbirodalom korában ezek körül az udvarihoz hasonló többgenerációs temető alakult ki (pl. Beni-Haszan [62. kép], Deir el-Bersa, Meir, Aszjút, Kau el-Kebír és Kubbet el-Hava). A regionális különbségek ellenére a sírok hasonló koncepció alapján készültek: szentélyrészük általában oszlopos tornácból, egy vagy több, esetenként sziklából faragott oszlopokkal ellátott tereméből és a tulajdonos szobra számára kialakított külön fülkéből állt (63. kép). A sírkamra rendszerint a belső terem padlójába süllyesztett akna mélyén helyezkedett el. Egyes sírok a királyi piramisegyütteseket (pl. a kau el-kebíri sírok) vagy II. Mentuhotep Deir el-Bahari-i körzetét (pl. a kor thébai sírjai) utánózva további építészeti elemekkel is bővíthettek.

62. kép. A „Keleti Sivatag Felügyelője” és „Menat-Hufu előljárója”, (II.) Hnumhotep sziklasírja. Középbirodalom, XII. dinasztia, II. Amenemhat és II Szenuszert uralkodása (Kr. e. 1911–1870). Közép-Egyiptom, Beni-Haszan, (II.) Hnumhotep sziklasírja (BH3) (a The Australian Centre for Egyptology jóvoltából; fotó: Effy Alexakis)

63. kép. (II.) Hnumhotep sziklasírjának oszlopos terme és az ebből nyíló szoborfülke. Középbirodalom, XII. dinasztia, II. Amenemhat és II. Szenusert uralkodása (Kr. e. 1911–1870). Közép-Egyiptom, Beni-Haszan, (II.) Hnumhotep sziklasírja (BH3) (a The Australian Centre for Egyptology jóvoltából; fotó: Effy Alexakis)

Díszítésükre leggyakrabban falfestményeket (64. kép), ritkábban domborműveket alkalmaztak, melyek színvonala és stílusa eltérő volt részben annak is köszönhetően, hogy Memphisz vagy Théba művészeti vonzáskörzetébe tartoztak-e (65. kép). Tematikailag az óbirodalmi sírokból jól ismert jelentéstípusok folytatódása mellett egy jelentősnek mondható repertoárbővülés is lezajlik (66a–b. kép). Az I. Átmeneti kor és a korai Középbirodalom örökségének, illetve a királyi halotti templomokból átvett elemnek tekinthetők például a különböző harci jeleneteket vagy városostromokat ábrázoló képek (67. kép). A sírok ornamentikájában újdonságot elsősorban az új mennyezetdíszítési minták hoztak (sajátos mellékleteikhez lásd a 68a–b. képet). Az óbirodalmitól már felismerhetően eltérő festői stílus csupán az utolsó, a XII. dinasztia második felében készült sírokban jelenik meg (69. kép).

64. kép. Részletekben is megfestett hieroglifák: áldozati feliratrészlet (II.) Hnumhotep sírjából. Középbirodalom, XII. dinasztia, II. Amenemhat és II. Szenuszert uralkodása (Kr. e. 1911–1870). Közép-Egyiptom, Beni-Haszan, (II.) Hnumhotep sziklasírja (BH3) (a The Australian Centre for Egyptology jóvoltából; fotó: Effy Alexakis)

65. kép. A II. Mentuhotep uralmának kései szakaszára jellemző erőteljes alakformálás: az Intef „csapatparancsnok” szaff-sírjában felállított egyik sztélé részlete. Középbirodalom, XI. dinasztia, II. Mentuhotep uralkodása (Kr. e. 2055–2004). Felső-Egyiptom, Théba, Intef-sír (TT 386). Ny Carlsberg Glyptotek, København

66a. kép. Birkózók. Középbirodalom, XII. dinasztia, I. Szenuszert uralkodása (Kr. e. 1956–1911). Közép-Egyiptom, Beni-Haszan, Amenemhat sziklasírja (BH2) (a The Australian Centre for Egyptology jóvoltából; fotó: Effy Alexakis)

66b. kép. Királyi tematika áttemelése az elitsírok képi repertoárjába: a halott számára áldozatokat hozó elő-ázsiai nomád (Aamu) kereskedők Egyiptomba érkezése. Középbirodalom, XII. dinasztia, II. Amenemhat és II Szenuszert uralkodása (Kr. e. 1911–1870). Közép-Egyiptom, Beni-Haszan, (II.) Hnumhotep sziklasírja (BH3) (a The Australian Centre for Egyptology jóvoltából; fotó: Effy Alexakis)

67. kép. Városostrom. Középbirodalom, XII. dinasztia, I. Szenuszert uralkodása (Kr. e. 1956–1911). Közép-Egyiptom, Beni-Haszan, Amenemhat sziklasírja (BH2) (a The Australian Centre for Egyptology jóvoltából; fotó: Effy Alexakis)

68a. kép. Az I. Átmeneti kor és a XII. dinasztia első felének legjellegzetesebb sírmelléklettípusának egy példája: festett fa magtármodell. Középbirodalom, XII. dinasztia, I. Amenemhat uralkodása (Kr. e. 1939–1910). Théba, Meketré-sír (TT 280, MMA 1101). The Metropolitan Museum of Art, New York

68b. kép. Egy korai dinasztikus tárgyítípus felélesztése: feltehetően sirmellékletként szolgáló fajansz macskaszobrocska. Középbirodalom, XII. dinasztia (Kr. e. 1939–1760). Alsó-Egyiptom, Memphisz, esetleg Héliopolisz térsége (?). The Metropolitan Museum of Art, New York

69. kép. Az egyes regionális központok festészeti stílusa a sírok mellett az elit koporsókon érvényesült leglátványosabban: Nahthnum koporsója. Középbirodalom, XIII. dinasztia (Kr. e. 1773–1650). Közép-Egyiptom, Meir (?). The Metropolitan Museum of Art, New York

III

Kiemelkedő jelentőségéhez, valamint sejtetően nagy, egész Egyiptomra kiterjedő volumenéhez és némelyik komplexum grandiozitásához képest a korszak templomépítészetéről nehéz átfogó képet alkotni, mert a későbbi időszakokban az ekkor emelt épületeket vagy jelentősen átépítették, vagy teljességgel elbontották. Ilyen volt I. Szenusziert Ré napisten számára Héliopoliszban épített temploma (70. kép) vagy az ugyancsak jórészt ő általa kiépített karnaki Amun-szentély. Ráadásul számos formai, térrendezési és épületornamentikai újítás vélhetően ekkor jelenik meg, melyek fennmaradt emlékek híján sokszor tévesen későbbi korok invencióinak tűnnek.

A XII. dinasztia központosító szellemiségének megfelelően és valláspolitikai igényeivel összhangban számos templom és szentély újjáépítésére került sor a korra jellemző merev, formalizáló stílusban. Építésükhöz helyük és vallási jelentőségük arányában egyre növekvő mértékben használtak követ, kisebb önálló épületek mellett (71. kép) elsősorban a szentélyrészeknél, kapuzatoknál és ajtóknál, valamint

70. kép. I. Szenusziert héliopoliszi építkezésének egyetlen fennmaradt emléke: a templom bejárata elé helyezett vörösgránit obeliszkpár egyike. Középbirodalom, XII. dinasztia, I. Szenusziert uralkodása (Kr. e. 1956–1911). Alsó-Egyiptom, Héliopolisz

71. kép. A XII. dinasztia későbbi uralkodói által bárkamegállóvá átalakított, eredetileg I. Szenuszert első *Szet*-ünnepére készült mészkőkápolna: az ún. „Fehér kápolna”. Középbirodalom, XII. dinasztia, I. Szenuszert uralkodása (Kr. e. 1956–1911). Felső-Egyiptom, Théba, Karnak. Open Air Museum, Karnak

a különböző tartószerkezeteknél. E templomok alaprajzi elrendezését tekintve egyértelmű elmozdulás figyelhető meg a tisztán axiális felé (így például I. Szenuszert todi Montu-temploma), amely – tekintve, hogy az egyiptomi templom mindenekelőtt isteni lakóhely volt – érthető módon egy a korban általános lakóháztípusra vezethető vissza. Legalapvetőbb formájában ez az elrendezés, ahogyan ezt III. és IV. Amenemhat (Kr. e. 1786–1777) kis medínet-madi-i temploma, a befejezetlen Kaszr esz-Szaga-i kő- vagy az Ezbet Rusdi-i téglaszentély is mutatja, egy oszlopos udvarból, egy haránttengelyes teremből („áldozati asztal terem”) és egy több- (általában három- vagy hét-) kamrás szobor-teremből állt. Hasonlóképp jellemző a falfelületek díszítésénél a domborművek és feliratok intenzívebb használata (72a–b. kép).

IV

A templomok és szentélyek számára készült, a király állandó jelenlétét és az istenekkel való folyamatos kapcsolatát biztosító királysobrok sorozata a Középbirodalom idején is folytató-

72a. kép. A korai XII. dinasztia korára jellemző domborműstílus: Amun az „élet lehetét” (*anh*) nyújtja I. Szenuszertnek. Középbirodalom, XII. dinasztia, I. Szenuszert uralkodása (Kr. e. 1956–1911). Felső-Egyiptom, Théba, Karnak, Fehér kápolna. Open Air Museum, Karnak

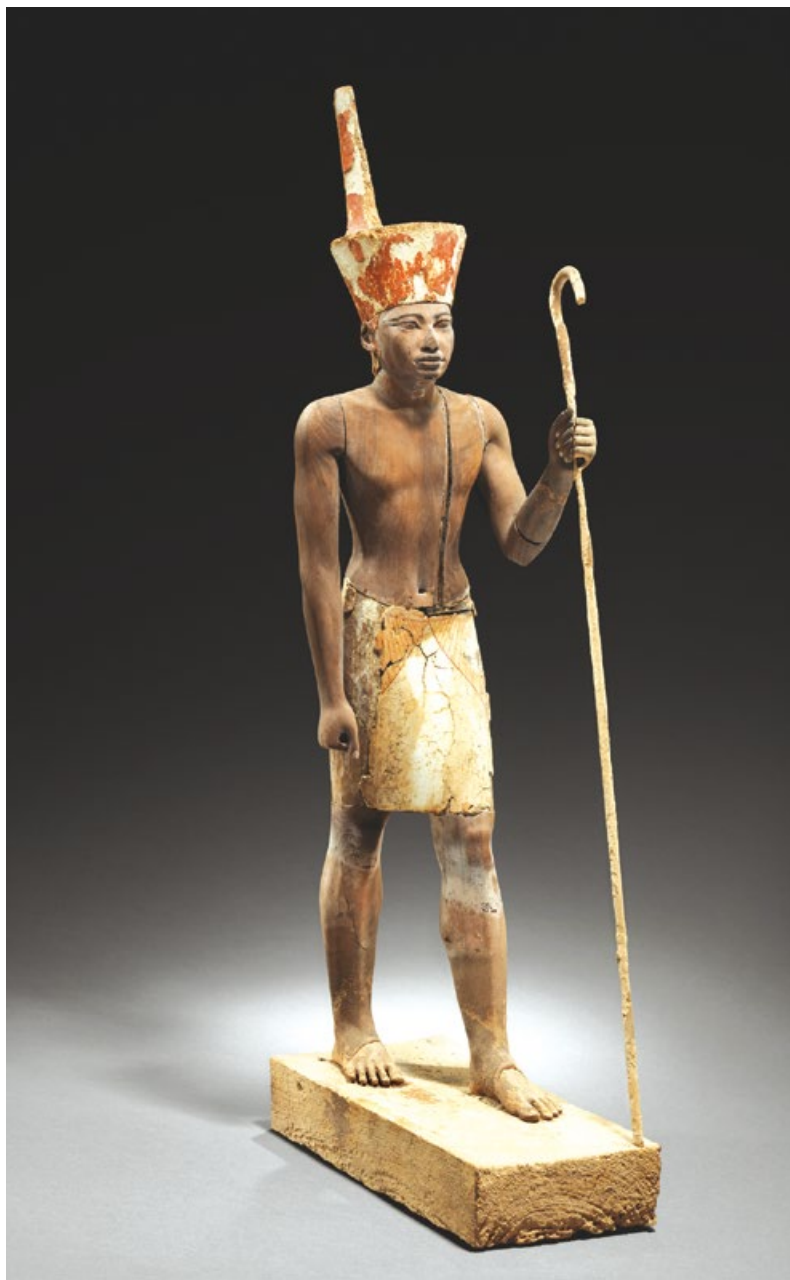

72b. kép. Amun isten III. Amenemhat arcvonásaival, amelyek az uralkodó idealizáló stílusát tükrözik. Középbirodalom, XII. dinasztia, III. Amenemhat uralkodása (Kr. e. 1831–1786). Alsó-Egyiptom, Fajjúm, Havára

dott. Ekkor válnak gyakorivá a vörös gránitból faragott ülő vagy álló kolosszusok, melyeket a későbbi korokban, különösen az Újbirodalom második felében gyakran átfaragtak és új helyen állítottak fel. Stílusukat tekintve, elsősorban időrendi okokra visszavezethetően, nagy eltérés figyelhető meg a XII. dinasztia piramiskörzeteiben és a templomokban (ritkább esetben sírban) ekkor felállított uralkodói szobrok között. Az első esetében, mint ahogy ezt jól példázzák I. Szenuszert listi ülőszobrai, a nagyfokú idealizálás magyarázata a késő óbirodalmi előképek imitációjában keresendő (73a–b. kép). Ezzel szemben a dinasztia második felében, III. Szenuszert és III. Amenemhat alatt készült templomi szobrok naturalisztikus, portrészertűnek tűnő

73a. kép. A fehér koronát viselő I. Szenuszert idealizáló homokkő szobra (később az Újbirodalom elején átfaragva I. Amenhotep számára). Középbirodalom, XII. dinasztia, I. Szenuszert uralkodása (Kr. e. 1956–1911). Felső-Egyiptom, Théba. Karnak, Luxor Museum

73b. kép. A XII. dinasztían belüli stílusátmenet reprezentánsa:
II. Amenemhat arcvonásait viselő festett fa őrszobor. Középbirodalom,
XII. dinasztia, II. Amenemhat uralkodása (Kr. e. 1878–1843). Alsó-Egyiptom,
Dél-List, Imhotep-masztaba. The Metropolitan Museum of Art, New York

74a-b. kép. A késői XII. dinasztia királyplasztikája: III. Szenusert és III. Amenemhat koruk uralkodói ideálját megfogalmazó arcképei.
a) Felső-Egyiptom, Théba, Karnak. Luxor Museum;
b) Alsó-Egyiptom, Fajjúm, Havára (?). Ny Carlsberg Glyptotek, København

stílusa, amelyet sokszor tévesen realistának neveznek, egy újfajta ideál, az uralkodás magányos terhét belátással viselő király megfogalmazásai (74a–b kép).

A XII. dinasztia kori plasztika sajátosságai közé tartozik a királynői és a királyi család más nőtagjai szobrainak (75. kép) fellépő előtérbe kerülése többek között olyan új szobortípusok bevezetésével is, mint a női szfinxek.

75. kép. Új vonást jelentett a királyi család nőtagjai szobrainak megjelenése a piramiskomplexumok szobrászati programjában. (II.) Nefret, II. Szenuszertr felesége (?) diorit szobra. II. Szenuszertr uralkodása (Kr. e. 1877–1870).
Alsó-Egyiptom, Tanisz.
Egyptian Museum, Cairo

Szintén a korszak újdonságának számít a magánplasztika megjelenése a templomokban, elsősorban azok külső tereiben, ahová a királyon és a papokon kívül élőként mások is beléphettek. A plasztika két alapvető megjelenési formáját is ez határozta meg, hiszen mind a korszak nagy újításának számító kockaszo-

76. kép. A kortárs királyplasztika visszatükröződése:
Szehotepibréankh intéző mésző ülőszobra. Középbirodalom,
XII. dinasztia, II. Amenemhat uralkodása (Kr. e. 1878–1843).
Alsó-Egyiptom, Dél-List, Szehotepibréankh-sír.
The Metropolitan Museum of Art, New York

bor, mind pedig az óbirodalmi őrök-szobrokhoz hasonló ülő típus az „alázatos vendég” ideáltípusát jelenítette meg. Stílusukat döntően meghatározta, hogy nagy részük királyi műhelyekben készült, arcvonásaik pedig szándékos visszatükrözései az éppen uralkodó király hivatalos képmásainak (76–77. kép).

77. kép. A késő középbiródomalmi királyszobrok naturalizmusának hatása a magánszobrászatra: Gebu főintéző diorit templomi szobra. Középbiródomalom, XIII. dinasztia, V. Amenemhat (Kr. e. 1796–1793 vagy 1746–1743) vagy Auibré Hor uralkodása (Kr. e. 1777–1775, 1760, vagy 1732). Felső-Egyiptom, Théba, Karnak (?). Ny Carlsberg Glyptotek, København

6. ÚJBIRODALOM (Kr. e. 1550–1069)

XVIII. dinasztia (Kr. e. 1539–1292)

I

A családi kapcsolataival még a II. átmeneti kori XVII. (thébai) dinasztiaéhoz (78. kép) kötődő Ahmosze (Jahmesz, Kr. e. 1550–1525) uralomra kerülése egy új dinasztia kezdetét és az Újbi-

78. kép. A középbirodalmi stílushagyomány fenntartása: áldozati jelenet I. Szobekemszaf medamudi templom kapuzatán. II. Átmeneti kor, XVII. dinasztia, Szechemré Uadzshau, I. Szobekemszaf uralkodása. Felső-Egyiptom, Medamud, Montu templom. Open Air Museum, Karnak

rodalom korának nyitányát jelenti. A hükszósok kiszorítása az ország északi részéről, a politikai fragmentáció felszámolása és a hagyományos fáraónikus királyság helyreállítása egyben egy új művészeti korszak születését is magával hozta.

A XVIII. dinasztia első uralkodói önmagukat elsősorban a klasszikus múlt értékeinek helyreállítójaként és folytatójaként határozták meg. A korszak magas művészetét, képi és formanyelvét is az ehhez a hagyományhoz való tartozás bizonyításának igénye és a középbirodalmi előképekhez való viszony befolyásolta döntően. Ez az építészet (79. kép), a szobrászat és a síkművészet (80. kép) területén egyes, a korban még álló és látható konkrét előképek átvételében és közvetlen másolásában jelenik meg.

A király székhelye I. Thotmesz (Kr. e. 1504–1492) uralmával kezdődően Memphisz, az ősi adminisztratív főváros lett, míg a dinasztia eredeti székhelyét, Thébát Amun isten karnaki főtemplomával (81. kép) és a királyok temetkezési helyével fokozatosan az ország vallási fővárosává alakították át. Ekkor kezdődik meg ugyanakkor az a formális templomépítészeti korszak

79. kép. Középbirodalmi előképet másoló bárkaszentély: I. Amenhotep ún. „Alabástrom-kápolnája” Karnakban. Újbirodalom, XVIII. dinasztia, I. Amenhotep és I. Thotmesz uralkodása (Kr. e. 1525–1492). Felső-Egyiptom, Théba, Karnak. Open Air Museum, Karnak

80. kép. Stílusadaptáció: I. Amenhotep I. Szenuszert (Kr. e. 1956–1911) stílusát követő domborműve egyik karnaki építményéről. Újbirodalom, XVIII. dinasztia, I. Amenhotep uralkodása (Kr. e. 1525–1504). Felső-Egyiptom, Théba, Karnak. Open Air Museum, Karnak

81. kép. A később többször átépített „Uadzsit” – az I. Thotmesz által a karnaki templomban épített, papiruszfejezetes oszlopairól elnevezett csarnok – részlete. Újbirodalom, XVIII. dinasztia, I. Thotmesz uralkodása (Kr. e. 1504–1492). Felső-Egyiptom, Théba, Karnak

is, amely során Egyiptom legtöbb szentélyét mint a királyság ideológiájának legfontosabb közvetítőit megközelítőleg egységes elrendezést követve kőből építik át.

II

Az I. és II. Thotmesz (Kr. e. 1492–1479), Hatsepszut (Kr. e. 1473–1458) és III. Thotmesz (Kr. e. 1479–1425) uralmát felölelő korai thutmózida korszak a belső konszolidáció, a szíria–palesztinai és núbiai részekből álló, jelentős gazdagságot biztosító birodalom és ezzel összhangban egy önálló stíluskorszak kialakulásának ideje.

A művészeti produkció meghatározó központja vallási és ideológiai szerepéhez mérten Théba volt. Szent tájának összetett teológiai és liturgiai rendszer szerinti építészeti kialakítása Hatsepszut királynő és III. Thotmesz alatt ment végbe. Ennek összefüggésében meghatározó módon hatottak Théba építkezéseinek stílusára a kultuszélet kiemelkedő részét alkotó processzionális ünnepek. A Nílusra tájolt lineáris elrendezésű templomok bejáratát masszív, zászlókkal díszített pülöntornyok keretették előttük elhelyezett obeliszkekkel (82. kép) és a királyt ábrázoló kolosszusokkal. A bejáratot követő és ünnepi gyülekezőhelyként szolgáló nyitott udvarokat esetenként, mint III. Thotmesznek a középbirodalmi szentélyt ki-

82. kép. A Hatsepszut által a karnaki templom nyugati bejárata előtt felállított gránit obeliszkpár még álló északi darabja. Újbirodalom, XVIII. dinasztia, Hatsepszut uralkodása (Kr. e. 1473–1458). Felső-Egyiptom, Théba, Karnak

váltó karnaki építményénél (Ahmenu-komplexum), hüposztülosz csarnok váltja fel (83. kép), az istenség képmását őrző belső szentély előtt pedig jellegzetesen bárkaszentély épül (84. kép).

83. kép. A III. Thotmesz által emelt Ahmenu-komplexum középhajójának sátorrudat imitáló oszlopai. Újbirodalom, XVIII. dinasztia, III. Thotmesz uralkodása (Kr. e. 1479–1425). Felső-Egyiptom, Théba, Karnak

Ezek pillérekkel körbefogott változatai mint bárkamegállók szegélyezték az Amun karnaki és luxori szentélyeit összekötő felvonulási utat (85. kép).

84. kép. Hatsepszut később elbontott bárkaszentélye, a „Chapelle Rouge”.
Újbirodalom, XVIII. dinasztia, Hatsepszut uralkodása (Kr. e. 1473–1458).
Felső-Egyiptom, Théba, Karnak

85. kép. Az Amun karnaki és luxori szentélyeit összekötő felvonulási utat szegélyező bárkamegállók egyikének ábrázolása Hatsepszut bárkaszentélyén.
Újbirodalom, XVIII. dinasztia, Hatsepszut uralkodása (Kr. e. 1473–1458).
Felső-Egyiptom, Théba, Karnak

A szakrális tájnak szerves része volt a Nílus nyugati partján elhelyezkedő királyi és elit nekropolisz is, melynek meghatározó pontjait a királyok emléktemplomai – így Hatsepszut terrasos megoldású temploma Deir el-Bahariban (86a–b. kép) –, az I. Thotmesztől kezdve a Királyok Völgyében elhelyezkedő királysírok, Amun különböző itteni szentélyei, közöttük is a legjelentősebb Medinet Habu-i kistemplom, valamint az elit magánsírok alkották.

86a–b. kép. Hatsepszut emléktemploma, a Dzszeszer-dzszeszeru („Szentek szentje”) Deir el-Bahariban. Újbirodalom, XVIII. dinasztia, Hatsepszut uralkodása (Kr. e. 1473–1458). Felső-Egyiptom, Théba, Karnak

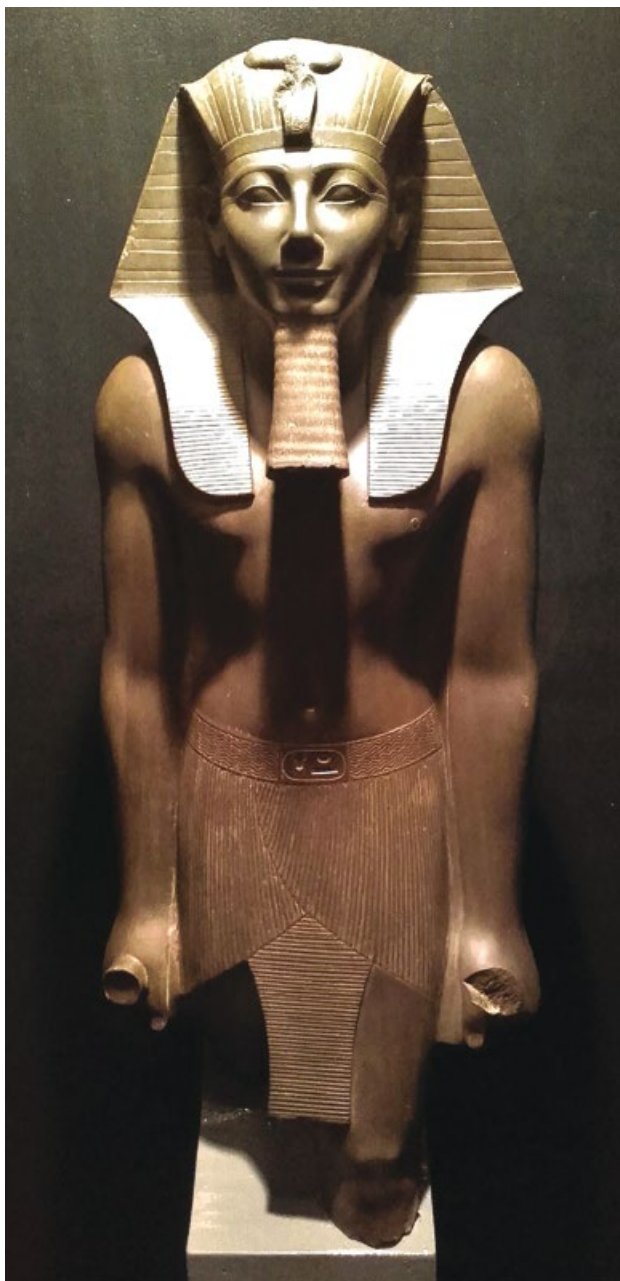
III

A korai thutmóziida nagyszobrászat volumene és típusainak változatossága Hatsepszut és III. Thotmesz nagyszabású templom-építkezéseihez igazodott.

Hatsepszut szobrainak stílusfejlődése szorosan kapcsolódik helyzetének változásaihoz, melynek során királyi feleségből régens, majd végül király lett. Legszembetűnőbbben ez abban érzékelhető, ahogyan fokozatosan elvész az őt a hagyomány megkövetelte módon férfiként ábrázoló szobrainak kezdeti nőiessége (87. kép). Bár a királynő és unokaöccse, III. Thotmesz szobrai az uralkodók rokonsága folytán arcvonásaikban sok hasonlóságot mutatnak, a király szobra az alak karcsú, de atletikus alkatot

87. kép. Királyi ikonográfia és finom nőiesség: Hatsepszut királynő festett mészkőszobra. Újbirodalom, XVIII. dinasztia, Hatsepszut uralkodása (Kr. e. 1473–1458). Felső-Egyiptom, Théba, Deir el-Bahari. The Metropolitan Museum of Art, New York

88. kép. A harcos uralkodó eszményképe: III. Thotmesz iszapkő szobra Karnakból. Újbirodalom, XVIII. dinasztia, III. Thotmesz uralkodása (Kr. e. 1479–1425). Felső-Egyiptom, Théba, Karnak („Karnak Cachette”). Luxor Museum (fotó: F. Bartos)

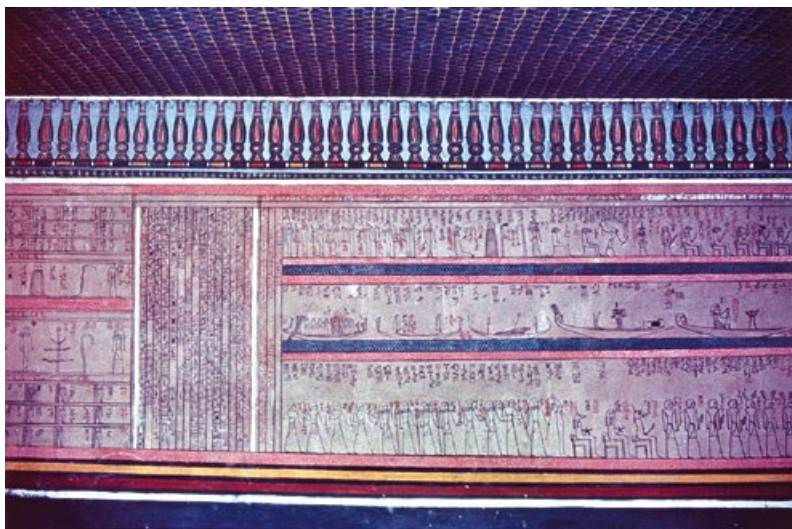
ábrázoló megfogalmazásával a korban erőteljesen előtérbe kerülő harcos uralkodó ideálját fogalmazza meg (88. kép).

A templomok díszítésénél a napfény által megvilágított külső részekenél vésett domborművet, a belső falfelületeknél ezzel szemben emelt, a középbirodalmiakhoz hasonló lapos vésésű reliefet használtak. Jellemző vonás a kor lágy, kerek formák iránti vonzódása, a körvonalak tisztasága és a kompozíciók némileg statikus jellegének ellensúlyozására az élénk színek egymás mellé helyezése (89. kép).

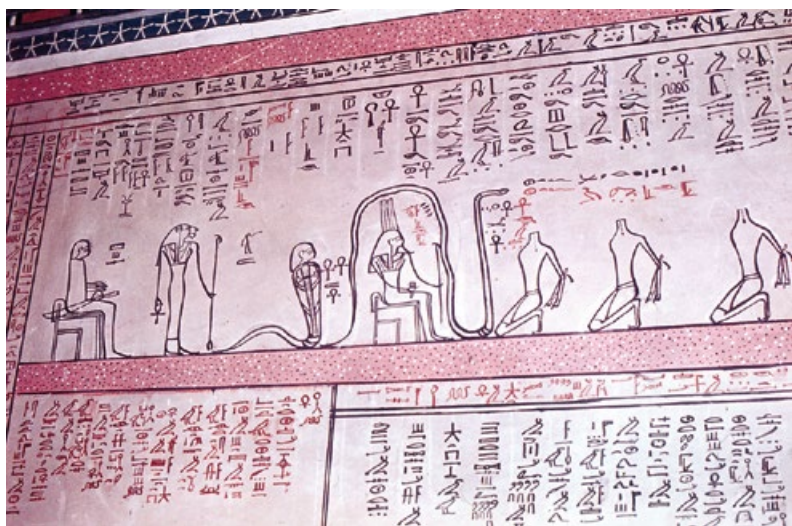
Az I. Thotmesz, illetve Hatsepszut alatt megjelenő, az emléktemplomtól térben elválasztott újbirodalmi királysírtípus sziklába vágott folyosók és termek sorozatából áll, melynek kezdeti egyenes tengelye egy ponton balra megtörik. A leginkább a sírkamrára koncentrálódó díszítés először III. Thotmesznel jelenik meg egy a falakra felhelyezett hatalmas, Túlvilágleírás tartalmazó papiruszt utánzó festmény formájában (90a–b. kép).

89. kép. A thutmózida korra jellemző lapos vésésű relief: a hadsereg felvonulása Hatsepszut királynő domborművén. Újbirodalom, XVIII. dinasztia, Hatsepszut uralkodása (Kr. e. 1473–1458). Felső-Egyiptom, Théba, Deir el-Bahari

90a. kép. A thutmózida királysírok „papirusztílusa”: a Túlvilág leírását és a Napisten éjszakai útját bemutató szent szöveget (*Amduat*) tartalmazó papiruszt utánzó festmény II. Amenhotep sírkamrájában. Újbirodalom, XVIII. dinasztia, II. Amenhotep uralkodása (Kr. e. 1427–1400). Felső-Egyiptom, Théba, Királyok Völgye, II. Amenhotep sírja (KV 35)

90b. kép. Részlet az *Amduat* („Az, ami az Alvilágban van”) című túlvilágkönyv a Napisten éjszakai útjának hetedik óráját bemutató részéből: az ellenségek megbüntetése. Újbirodalom, XVIII. dinasztia, II. Amenhotep uralkodása (Kr. e. 1427–1400). Felső-Egyiptom, Théba, Királyok Völgye, II. Amenhotep sírja (KV 35)

A klasszikus újbirodalmi elitsír kialakulása, kanonikussá rögzülő alaprajzi és díszítési rendszere, a sziklába vágott kápolnarész T betű alakú térkapcsolata és a falképek kötött tematikája és elhelyezési rendje hasonlóképpen Hatsepszut és III. Thotmesz uralmának idejére tehető (91–92. kép). A kápolnarész fes-

91. kép. A korai thutmózida elit thébai temetőrésze: a Sejk Abd el-Gurna nevű domb. Újbirodalom, XVIII. dinasztia első fele (Kr. e. 1504–1400). Felső-Egyiptom, Théba

92. kép. Szenenmut, Hatsepszut királynő lánya, Nofuré hercegnő nevelőjének, a királynő, lánya és Amun isten háznagyának monumentális sírkápolnája. Újbirodalom, XVIII. dinasztia, Hatsepszut uralkodása (Kr. e. 1473–1458). Felső-Egyiptom, Théba, Sejk Abd el-Gurna (TT 71)

tett domborműveinek, festményeinek stílusa és ikonográfiája a korszak folyamán fokozatosan távolodott középbirodalmi előképeitől (93a–b. kép).

93a. kép. Fegyver- és ötvösműhelyek ábrázolása Amun főpapja, Menheperrészeneb sírkápolnájában. Újbirodalom, XVIII. dinasztia, III. Thotmesz uralkodása. Felső-Egyiptom, Théba, Menheperrészeneb sírkápolnája (TT 86)

93b. kép. Az uralkodó, III. Thotmesz elé járuló, országaik jellegzetes termékeit adóként felsorakoztató idegenek Amun főpapja, Menheperrészeneb sírkápolnájában. Újbirodalom, XVIII. dinasztia, III. Thotmesz uralkodása. Felső-Egyiptom, Théba, Menheperrészeneb sírkápolnája (TT 86)

IV

A XVIII. dinasztia során Egyiptom megnövekedett politikai és gazdasági hatalmának csúcspontját III. Amenhotep (Kr. e. 1390–1352) uralkodása idején érte el. Korának magas művészete és ennek mintáit követő kézműipara egyaránt a király egyetlen elvárásának rendelődött alá: annak az igényének, hogy minden saját isteni, a Napistennel egyesült és a földön benne megtestesült alakját tükrözze (94. kép). Ennek érdekében egész Egyiptom szent táját grandiózus méretekben kívánta átalakítani annak legapróbb részletéig. Uralmának aranykor-jellegét érzékeltetendő a művészeti alkotásokban a szépség, gazdagság és kifinomultság vált a legfőbb eszménnyé (95a–b. kép).

94. kép. A Napistennel azonosult uralkodó: III. Amenhotep kvarcitszobra. Újbirodalom, XVIII. dinasztia, III. Amenhotep uralkodása (Kr. e. 1390–1352). Felső-Egyiptom, Théba, luxori templom („Luxor Cachette”). Luxor Museum

95a-b. kép. A szépség és kifinomultság mint koreszmény: a kor elitje Ramosze vezír és Nebszeny, Onurisz isten főpapja sírképein. Újbirodalom, XVIII. dinasztia, III. Amenhotep uralkodása (kb. Kr. e. 1390–1352). Felső-Egyiptom, Théba, Ramosze sírja (TT 55), Nebszeny sírja (TT 108) (fotó: D. Laboury)

III. Amenhotep uralkodása idején Théba templomainak jelentős bővítése (96. kép), emléktemploma (Kóm el-Heitán) (97. kép) és saját nyugati parti palotavárosa, Malkata (98a–b. kép) felépítése mellett templomok és szentélyek sorát építtette Egyiptom-szerte, melyek vallási és művészeti programja a király és a különböző istenek kapcsolatát mindenkor a helyi teológiai hagyományokhoz igazítva hirdette. A törekvés magába foglalta Núbiát is: a fáraó Szolebben felépített monumentális templomában Amun mellett saját isteni alakjának kultusza is helyet kapott.

Vallási programjának vizuális megjelenítéséhez III. Amenhotep korábban nem látott mértékben alkalmazott plasztikát. A legváltozatosabb méretekben készült isten- és királyszobrok száma, a felhasznált, különböző szimbolikus tartalommal bíró anyagok változatosága, a kanonikusak mellett megjelenő új formai és ikonográfiai megfogalmazások célja egyöntetűen a király isteni jellege minden elképzelhető aspektusának bemutatását szolgálták (99. kép).

96. kép. A monumentalitás mint kifejezőmód: III. Amenhotep luxori felvonulási kolonnádja. Újbirodalom, XVIII. dinasztia, III. Amenhotep uralkodása (Kr. e. 1390–1352). Felső-Egyiptom, Théba, luxori templom

97. kép. Memnón-kolosszusok: III. Amenhotep szoborpárja emléktemplomának elpusztult első pülónja előtt. Újbirodalom, XVIII. dinasztia, III. Amenhotep uralkodása (Kr. e. 1390–1353). Felső-Egyiptom, Théba, Kóm el-Heitán

98a. kép. III. Amenhotep malkatai palotavárosának romjai. Újbirodalom, XVIII. dinasztia, III. Amenhotep uralkodása (Kr. e. 1390–1353). Felső-Egyiptom, Théba, Malkata, III. Amenhotep malkatai palotája

98b. kép. Festett lábazatdíszítés. Újbirodalom, XVIII. dinasztia, III. Amenhotep uralkodása (Kr. e. 1390–1353). Felső-Egyiptom, Théba, III. Amenhotep malkatai palotája. The Metropolitan Museum of Art, New York

99. kép. III. Amenhotep szfinx alakjában; feltehetően egy templomot ábrázoló modellhez tartozó fajanszsobrocska. Újbirodalom, XVIII. dinasztia, III. Amenhotep uralkodása (Kr. e. 1390–1352). Felső-Egyiptom, Théba, Karnak. The Metropolitan Museum of Art, New York

100. kép. Ehnaton uralkodásának korai szakaszára jellemző ikonográfia: a fáraó és Nefertiti áldozatbemutató között. Újbirodalom, XVIII. dinasztia, Ehnaton uralkodása (Kr. e. 1353–1336). Felső-Egyiptom, Théba, Kelet-Karnak (Gem-pa-aton templom). Luxor Museum

Amarna-kor (Kr. e. 1352–1336)

III. Amenhotep fia és utódja, Ehnaton (eredetileg IV. Amenhotep, Kr. e. 1352–1336) a királyság vallásban betöltött központi szerepének védelmében Egyiptom évezredes politeista vallását a monoteizmus egy változatával kísérte meg felcserélni. Vallási „reformját”, amelyben az istenek kultuszát Aton, a napkorong (pontosabban a benne testet öltő fény) kizárólagos és anikonikus kultuszával helyettesítette, a reformhoz mérhetően radikális, új hivatalos művészi formanyelv közvetítette (100. kép).

Ötödik uralkodási éve körül Ehnaton a hagyománnyal való teljes szakítás jegyében új királyi székhelyet és fővárost alapított Közép-Egyiptom egy akkor alig lakott részén: Ahetatont („Aton horizontját”), a mai el-Tell és el-Amarna falvak közelében (101. kép). Jóllehet a királyi és elit temetőt is magába foglaló város Ehnaton „ideális városaként” kezdett kiépülni, urbanisztikailag kevésbé volt radikális, és minden bizonnyal a korabeli Thébához és Memphishez volt hasonló.

101. kép. Ahetatoni (tell el-amarnai) palotamaradványok.
Újbirodalom, XVIII. dinasztia, Ehnaton uralkodása (Kr. e. 1353–1336).
Közép-Egyiptom, Tell el-Amarna

102. kép. Egy pillanatkép a kultuszt kiszolgáló templomgazdaság életéből: marhákat gondozó szolga. Újbirodalom, XVIII. dinasztia, Ehnaton uralkodása (Kr. e. 1353–1336). Felső-Egyiptom, Théba, Kelet-Karnak (Gem-pa-aton templom). Luxor Museum

Kezdeti, Amun templomkörzetén kívülre épített karnaki szentélyei és a már Amarnában emelt templomok építészete (nagy, égre nyitott, oltárokkal berendezett és pülónokkal elválasztott udvarok sorozatává redukálva a hagyományos alaprajzi elrendezést), építéstechnikája (kis, téglaméretű kövek használata) és díszítése (vésett relief, amely egyfelől gyorsabban elkészíthető, másfelől jobban érvényesül a nap természetes megvilágításában) radikálisan új volt. A templomfalak tematikája az áldozatok bemutatására, királyi processziókra és az ezekkel összefüggő mindennapi tevékenységek egészen aprólékos, naturalisztikus (102. kép) megjelenítésére korlátozódott.

Az uralkodó a királyi család ábrázolására új stílust vezetett be, amely a király saját fizikai megjelenésének absztrakcióján alapult (103. kép). Az első korszakában expresszionisztikus és karikatúraszerű stílus az addigi ideálok teljes elutasítását jelentette (104a–b. kép); ehhez ráadásul Ehnaton udvari művészei az

103. kép. Mésző próbadarab Ehnaton fáraó arcképével. Újbirodalom, XVIII. dinasztia, Ehnaton uralkodása (Kr. e. 1353–1336). Közép-Egyiptom, Tell el-Amarna. The Metropolitan Museum of Art, New York

emberi alakok ábrázolásának korábban alkalmazott arányrendszerét is újjal helyettesítették.

Az „Amarna-kor” második felének stílusváltása lényegileg III. Amenhotep kora érzékiséget, eleganciát és szépséget kifejező művészetének folytatása, és mint ilyen, uralkodó stílus marad Ehnaton halálát követően még Horemheb (Kr. e. 1323–1295) idején is (105a–b. kép). Ebben a kontextusban értelmezhetők Nefertiti szobrai is, közöttük a stíluskorszak elsőrangú remekműve, a berlini büszt, amely így a korabeli szépségeszmény kimagasló plasztikai megfogalmazása, és nem elsősorban a királyné egyéni vonásainak realiztikus ábrázolása.

104a–b. kép. Ehnaton Atonnak szentelt thébai templomának egyik pillérszobra. Újbirodalom, XVIII. dinasztia, Ehnaton uralkodása (Kr. e. 1353–1336). Felső-Egyiptom, Théba, Kelet-Karnak. Luxor Museum

105a. kép. Ehnaton kései stílusát tükröző portréjához készített gipsz előtanulmány. Újbirodalom, XVIII. dinasztia, Ehnaton uralkodása (Kr. e. 1353–1336). Felső-Egyiptom, Tell el-Amarna. The University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia

105b. kép. Az emberi test ábrázolására alkalmazott amarnai arányrendszer egy példája: Ehnaton és Nefertiti hat leánya egyikének szobortöredéke. Újbirodalom, XVIII. dinasztia, Ehnaton uralkodása (Kr. e. 1353–1336). Felső-Egyiptom, Tell el-Amarna. The University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia

Poszt-Amarna kor (Kr. e. 1336–1295) és XIX. dinasztia (Kr. e. 1295–1186)

Habár az Ehnaton halála utáni időszak viszonylag gyors politikai és vallási-politikai visszarendeződést hozott, művészeti-
leg ez a folyamat lassabb volt. A poszt-Amarna kor művészei
III. Amenhotep korának művészetéhez tértek vissza, de munkáikban az Amarna-művészet hatása és számos stíluseleme fél-
reismerhetetlenül tovább élt ennek formális elutasítása mellett
is (106a–b. kép). Hallatlan gazdagságán túl Tutanhamun (Kr. e.
? – 1327) sírjának művészettörténeti jelentősége a korábban alig
vagy egyáltalán nem ismert kézműipari remek, nemesfémből
készült koporsók, halotti maszk, a szarkofágot tartalmazó kápol-
nák, bútorok, textilek, ruhaneműk, a mindennapokban haszná-
latos tárgyak és ékszerek előkerülésében áll (107. kép).

Az Amarna-kort és az azt követő időszakot felváltó ramesszi-
da kor művészete jellemzően a XVIII. dinasztia két eszmény-
képnek tekintett uralkodója, III. Thotmesz és III. Amenhotep
korának művészetéhez nyúlt vissza saját művészeti nyelvének

106a. kép. Egy korszak- és stílusváltás küszöbén: adóösszeírási jelenet Meryneith sírjában, aki előbb Ehnaton uralkodása alatt Aton memphiszi templomának főintézője, majd főpapja Tutanhamun idején. Újbirodalom, XVIII. dinasztia, Tutanhamun uralkodása (Kr. e. ? – 1327). Alsó-Egyiptom, Szakkara, Meryneith sírja

106b. kép. Visszatérés az Amarna-kor stílusát megelőző időszak művészetéhez: Tutanhamun, Aj, majd Horemheb fáraók kincstárnoka, Maja felesége, Merit. Újbirodalom, XVIII. dinasztia, Horemheb uralkodása (Kr. e. 1323–1295).
Alsó-Egyiptom, Szakkara, Maja sírja (LS 27)

megteremtéséhez. I. Széthi (Kr. e. 1294–1279), majd minde-
nekelőtt II. Ramszesz (Kr. e. 1279–1213) nagyszabású építkezé-
seiben, melyek többek között nemcsak Théba, Memphisz vagy
Héliopolisz templomainak bővítésére, számos új templom eme-
lésére, hanem egy új deltai főváros, Per-Ramszesz felépítésére
is kiterjedtek, legszembetűnőbb a monumentalitás és grandio-
zitás iránti vonzódás. Ennek leglátványosabb példái közé tarto-
zik a két király által Karnakban a 2. és 3. pülón között felépített
hüposztülosz csarnok (108. kép), a II. Ramszesz által a luxori
templomhoz hozzáépített udvar és pülón (109a–b. kép) vagy a
szintén az ő nevéhez kapcsolódó núbiai templomok között első-
sorban az abu-szimbeli sziklatemplom (110. kép).

107. kép. Hathor-tehén aranyozott faszobra Tutanhamun sírjából. Újbirodalom, XVIII. dinasztia, Tutanhamun uralkodása (Kr. e. ? – 1327). Felső-Egyiptom, Théba, Királyok Völgye, Tutanhamun sírja (KV 62). Luxor Museum (fotó: Bartos F.)

108. kép. Az eredetileg III. Amenhotep által, luxori kolonnádjával egyező monumentális építményként megkezdett, a korai Ramesszidák által azonban hüposztülosz-csarnokként befejezett rész a karnaki templomban. Újbirodalom, XVIII–XIX. dinasztia, III. Amenhotep (Kr. e. 1390–1352) – II. Ramszesz uralkodása (Kr. e. 1279–1213). Felső-Egyiptom, Théba, Karnak

109a–b. kép. II. Ramszesz ünnepi udvara a luxori templomban (részlet).
Újbirodalom, XIX. dinasztia, II. Ramszesz uralkodása (Kr. e. 1279–1213).
Felső-Egyiptom, Théba, Luxor

110. kép. Épített templomok pülön-kapuit imitáló homlokzat kiképzés az előtte ülő, II. Ramszeszt ábrázoló, sziklából faragott kolosszusokkal:

II. Ramszesz abu-szimbeli fő (vagy nagy) sziklatemploma.

Újbirodalom, XIX. dinasztia, II. Ramszesz uralkodása (Kr. e. 1279–1213).
Alsó-Núbia, Abu-Szimbel

XIX. dinasztia (Kr. e. 1295–1186)

I

Az építészethez és a szobrászathoz hasonlóan I. Széthi korának síkművészete is III. Thotmesz és III. Amenhotep dom-borműveinek stílusát és formai eleganciáját igyekezett követni (111. kép). A templomi, különösen a király haditetteit megörökítő és a templomok pülónjain és külső falain elhelyezett reliefek új, a hagyományos szimbolikus helyett elbeszélő előadásmódban készültek (112. kép). Ezekben, feltételezhetően részben az elveszett Amarna-kori előképek mintájára is, a képmező regiszterekre osztott, és az időben egymást követő eseményeket külön képek jelenítik meg. Habár így is erősen formalizáltak,

111. kép. Legitimitás a múlttal való folyamatoság hangsúlyozásán keresztül: I. Széthi thutmóziida stílust követő domborműve Karnakban. Újbirodalom, XIX. dinasztia, I. Széthi uralkodása (Kr. e. 1294–1279). Felső-Egyiptom, Théba, Karnak

112. kép. Kora ramesszida történelmi dombormű: I. Széthi hadjáratait bemutató narratív domborműciklus részletei a karnaki Hüposztülosz-csarnok külső falán. Újbirodalom, XIX. dinasztia, I. Széthi uralkodása (Kr. e. 1294–1279). Felső-Egyiptom, Théba, Karnak

számos, az ábrázolt esemény egyediségét ezzel az eszközzel is érzékeltetni kívánó egyéni részletet tartalmaznak.

A ramesszida királyok sírjai (113a–b. kép), melyeket a megelőző dinasztiában alapított művész- és kézművestelep, Deir el-Medina mesterei készítettek (114. kép) a Királyok Völgyében (a királynék és királyi gyermekek sírjaival együtt a Királynék Völgyében is), I. Széthivel kezdődően, amennyiben elkészültek, elődeikétől eltérően már minden részükben díszítettek.

Az elit magánsírjainak – melyek sírkápolnájának memphiszi változata szabadon álló, thébai változata pedig részben sziklába vágott – építészeti megfogalmazásában és díszítésében döntő szerepet játszott az aktuális uralkodó emléktemploma és sírja. Díszítési programjuk tematikáját, amely éles váltást jelent a

113a. kép. Festett dombormű díszítés Merneptah sírjában.
Újbirodalom, XIX. dinasztia, Merneptah uralkodása (Kr. e. 1213–1203).
Felső-Egyiptom, Théba, Királyok Völgye, Merneptah sírja (KV 8)

113b. kép. A *Barlangok könyvének* záró képe Tauszret királynő sírkamrájában. Újbirodalom, XIX. dinasztia, Tauszret uralkodása (Kr. e. 1188–1186). Felső-Egyiptom, Théba, Királyok Völgye, Tauszret és Szétnaht sírja (KV 14)

114. kép. Sírmellékletek ábrázolása II. Széthi sírjában. Újbirodalom, XIX. dinasztia, II. Széthi uralkodása (Kr. e. 1200–1194). Felső-Egyiptom, Théba, Királyok Völgye, II. Széthi sírja (KV 15)

XVIII. dinasztia eltsírjaihoz képest, a halotti kultusz, a halott túlvilági létét biztosító szent szövegek és személyisége bemutatásának és megőrzésének igénye határozta meg (115. kép). Királyi előképeiket nem csupán stílusuk (az ún. „filmszalag”-stílus) tükrözte, de egy a vallási önazonosságot személyesebben megfogalmazó hangvétel is áthatotta.

II

A ramesszida kor, ezen belül is II. Ramszesz (116. kép) korának királyplasztikáját feltűnő sokszínűség jellemzi. Ez a jelenség a királyt ábrázoló szobrok jelentékeny mennyiségéből és a műhelyek különbözőségéből adódó minőségi egyenetlenség mellett túlnyomórészt abból eredt, hogy eredeti művek mellett nagyszámú temploma díszítéséhez számos korábbi uralkodó (például Hafré vagy III. Amenhotep) szobrát faragtatta át saját képmására (117. kép). A korszak tipikus szobrászati csoportját alkotják az istenek és hívők közötti közvetítő szereppel felruházott és önálló kultuszt élvező királyi kolosszusok, melyeken a drámai, olykor színpadias hatásra komponált részletek a korábbiakhoz képest sokkal nagyobb jelentőséget kaptak (118a–c. kép).

A korszak ikonográfiai újításaként, bár ennek gyökerei minden bizonnyal III. Amenhotep és még inkább Ehnaton két-dimenziós ábrázolásaiban keresendők, a szobrok egy része az uralkodót (és, ha megjelenik, a királynét) hagyományos viselet helyett a kor divatját tükröző ruházatban és lábviseletben ábrázolja.

Az elit reprezentációjának fontos részét alkotó, formailag változatos, minőségileg viszont jelentős különbségeket mutató magánplasztika száma a korszakon belül számottevően megnő. Az elit sírjaiban a hagyományos, házaspárokat ábrázoló alkotások (119. kép) mellett feltűnnek többek között a térdelő és feliratos sztélét tartó szobrok, míg a templomokban állítójának az isten kultuszában való részvételt ily módon biztosító vagy fogadalmi céllal elhelyezett, a megelőző korokban királyi típusnak számító, úgynevezett standardvivő (azaz isteni jelvényeket hordozó) vagy a maga előtt kis szentélyben vagy anélkül istenalakot tartó plasztikák (120. kép).

115. kép. A ramesszida elit sírkápolnájának díszítésmódja: az ún. „filmszalag”-stílus. Újbirodalom, XIX. dinasztia, II. Ramszesz uralkodása (Kr. e. 1279–1213). Felső-Egyiptom, Théba, Aszaszif, Szamut / Kyky sírja (TT 409) (fotó: D. Laboury)

116. kép. II. Ramszesz gránitból készült ülő kolosszusának fejtöredéke az eredeti sárga festés nyomaival. Újbirodalom, XIX. dinasztia, II. Ramszesz uralkodása (Kr. e. 1279–1213). Felső-Egyiptom, Théba, Ramesszeum (II. Ramszesz emléktemploma)

117. kép. „Újrafelhasználás”: II. Ramszesz által a maga számára átfaragtatott, eredetileg egy középbirodalmi királyt ábrázoló szobor. Újbirodalom, XIX. dinasztia, II. Ramszesz uralkodása (Kr. e. 1279–1213). Felső-Egyiptom, Hérakleopolisz (Ihnászja el-Medina). The University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia

118a–b. kép. II. Ramszesz monumentális szobrai.
Újbirodalom, XIX. dinasztia, II. Ramszesz uralkodása (Kr. e. 1279–1213).
(a) Alsó-Egyiptom, Memphisz; (b) Felső-Egyiptom, Abüdosz

118c. kép. II. Ramszesz monumentális szobra Thébából, a Ramesszeumból

119. kép. A sírkápolnák jellegzetes szobortípusa: Juny királyi őrök és felesége, Renenutet páros szobra. Újbirodalom, XIX. dinasztia, I. Széthi uralkodása (Kr. e. 1294–1279). Közép-Egyiptom, Aszjút, Amenhotep-sír.
The Metropolitan Museum of Art, New York

120. kép. Jellegetes templomi fogadalmi szobor: Uszerhat, a „Bronzművesek Vezetőjének” fehér zsírkeő naophorosz szobra. Újbirodalom, XIX. dinasztia (Kr. e. 1250–1200). The Walters Art Museum, Baltimore

XX. dinasztia (Kr. e. 1186–1069)

A késő ramesszida művészet politikai és társadalmi hátterét az egész ókori keletet érintő mélyreható változások alkotják. A szíria–palesztinai, majd a dinasztia uralmának végén a núbiai birodalomrészek elvesztése, a folyamatos líbiai nyomás, a központi hatalom nem utolsó sorban ideológiai gyengülése, amelyet az uralkodó családon és az eliten belüli rivalizálás csupán fokozott – ezek a tényezők jelentették a korszak valóságélményét. A művészet, mindenekelőtt az udvari művészet tartalmilag, formailag és stilisztikailag ennek tagadását jelentette. A művekben megjelenő szépség és kifinomultság, a formarészletek eleganciája (121. kép) tudatos elfordulás volt a nyomasztó jelentől, és ragaszkodó kapaszkodást jelentett egy végzetesen múló hagyományba, amelyet az eszményített előd, II. Ramszesz és kora testesített meg (122. kép).

Az újbirodalom utolsó nagy építkezései III. Ramszesz (Kr. e. 1184–1153) nevéhez kötődnek. A korabeli írott források emlékései mellett ezek jellegzetességeiről azonban csak fennma-

121. kép. Az égistennő, Nut elnyeli a lenyugvó napot: részlet az ún. *Nappal Könyvből* VI. Ramszesz sírjának mennyezetképén. Újbirodalom, XX. dinasztia, VI. Ramszesz uralkodása (Kr. e. 1145–1139). Felső-Egyiptom, Théba, Királyok Völgye, VI. Ramszesz sírja (KV 9) (fotó: Gebauer Sz.)

122. kép. VI. Ramszesz Maat istennő előtt. Újbirodalom, XX. dinasztia, VI. Ramszesz uralkodása (Kr. e. 1145–1139). Felső-Egyiptom, Théba, Királyok Völgye, VI. Ramszesz sírja (KV 9)

radt thébai templomai – a Medinet Habu-i emléktplom (123. kép), karnaki bárkaszentélyei (124. kép) és az általa megkezdett, Honszu holdistennek szentelt templom – alapján lehet fogalmat alkotni. Ily módon Medinet Habu és a karnaki Honszu-templom (125. kép) világosan példázzák a Ramesszidák felfokozott iránti előszeretetét és a monumentalitás érzetét kíváltani akaró szándékukat. Térképzésük és ezek részletei, az oszlopcsarnokok nyomasztó szűkössége, a kis terek zárt csoportosítása és tekervényes elrendezése így mind ezeknek kifejeződései.

A jellegzetesen ramesszida stílusú szobrászati és síkművészeti alkotásokban, ha finoman is, de megjelenik már az archaizálás egy a későbbi időszakban egyre erőteljesebbé váló vonulata is, amely III. Thotmesz és korának idealizálásából nyeri legfőbb inspirációját.

123. kép. III. Ramszesz emléktemploma („Évmilliók palotája”), Medinet Habu. Újbirodalom, XX. dinasztia, III. Ramszesz uralkodása (Kr. e. 1187–1157). Felső-Egyiptom, Théba, Medinet Habu

124. kép. III. Ramszesz karnaki bárkaszentélyének első udvara az uralkodót Oziriszként ábrázoló pillérszobrokkal. Újbirodalom, XX. dinasztia, III. Ramszesz uralkodása (Kr. e. 1187–1157). Felső-Egyiptom, Théba

125. kép. Jellegzetes késő ramesszida térképzés: Honszu isten temploma. Újbirodalom, XX. dinasztia, III. Ramszesz – XI. Ramszesz és Herihor uralkodása (Kr. e. 1187–1077). Felső-Egyiptom, Théba

7. III. ÁTMENETI KOR (Kr. e. 1069–723)

XXI. dinasztia (Kr. e. 1068–945)

Az Újbirodalmat közvetlenül követő III. Átmeneti kor első időszakában Egyiptom felett az új királyi székhelyen, a Delta északkeleti felében elhelyezkedő Taniszban székelő királyok gyakoroltak névlegesen uralmat. Valódi hatalmuk azonban nem terjedt ki Thébára és Felső-Egyiptomra, amelyet az uralkodócsalád egy másik ágának tagjai a közép-egyiptomi el-Híba központból teljhatalmú katonai kormányzókként és egyben Amun főpapjaiként igazgattak.

A korból ismert építészeti, szobrászati és síkművészeti alkotások száma igen csekély, ami nem annyira a fennmaradás véletlenszerűségével, hanem elsősorban a korszak viszonyait jól tükröző művészeti termelés jelentős visszaesésével magyarázható (126. kép). Alaprajzi és épületornamentikai töredékek alapján Tanisz kiépítése az elhagyott ramesszida főváros, Per-Ramszesz köveinek felhasználásával szimbolikusan ennek új helyre való átköltöztetését valósította meg. Amun és a thébai triász központi templomkörzetének I. Pszuszennész (Kr. e. 1039–993) által megkezdett, majd Sziamun (Kr. e. 978–959) alatt folytatódó kiépítése viszont Théba mintájára történt. A változások jele a királysírok új helye is a taniszi templomkörzeten belül (127. kép). A sírok építészeti szerénysége ellenére azonban a sírokból előkerült mellékletek a ramesszida hagyomány továbbviteléről és jórészt a korabeli bronz- és aranyművesség magas színvonaláról tanúskodnak.

Az elit sírművészetére is jelentősen kiható változások jelei leginkább Thébából ismertek. Így az újbirodalmi típusú sírkapolnák sorozatának lezárultával ezeknek mint a vallásos képek és szövegek fő hordozójának szerepét a fából készült koporsók (128. kép), illusztrált papiruszok és más kisművészeti műfajok,

126. kép. A késő újbirodalmi, ramesszida síkművészet kifutása: Anhefenmut memphiszi pap monumentális szemöldökkő domborművének részlete. III. Átmeneti kor, XXI. dinasztia, Sziamun uralkodása (Kr. e. 978–959). Alsó-Egyiptom, Memphisz. The University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia

127. kép. Amun szentélykörzetében elhelyezkedő, felépítményüket vesztett királysírok Taniszban. III. Átmeneti kor, XXI–XXII. dinasztia (Kr. e. 1068–739). Alsó-Egyiptom, Tanisz

128. kép. A korszak leglátványosabb műfaját a koporsódíszítés jelentette: Amun-Ré isten énekesnője, Henettaui belső koporsója. III. Átmeneti kor, késő XXI. dinasztia (Kr. e. 1000–945). Felső-Egyiptom, Théba, Deir el-Bahari, Henettaui sír (MMA 59).
The Metropolitan Museum of Art, New York

129. kép. Az elit temetkezések részét képező usébtitartók díszítésük szerinti két alaptípusa: az újbirodalmi képi díszítés hagyományának folytatója, I. Pinudzsem usébtitartója (jobb oldal) és ennek szöveges változata, „Amun Isteni Felesége”, Maatkaré, Pinudzsem lányának usébtitartója (bal oldal), valamint kék fajansz usébtijeik. III. Átmeneti kor, XXI. dinasztia, I. Pinudzsem (thébai főpapsága, majd uralkodása, Kr. e. 1069–1032). Felső-Egyiptom, Théba, „Deir el-Bahari cache” (DB 320). Egyptian Museum, Cairo

mint például az usébti- (ti. sírszobrocska-) ládák (129. kép) és kanópusztartók veszik át. A túlvilághit legfőbb művészeti kifejezőeszközeként a thébai templomi műhelyekben készült koporsók festészete a korábbi domborművek és falfestészet mintáit követi.

XXII–XXIV. dinasztia (Kr. e. 945–739)

A Kr. e. 10. század második fele és a 8. század utolsó harmada közötti líbiai kor művészetét kevés fennmaradt emlék képviseli. A belső politikai erőviszonyoknak megfelelően a főbb művészeti központok is Alsó-Egyiptomban koncentráálódtak, így elsősorban Memphiszben, Taniszban, Bubasztiszban, majd Szaiszban. Ennek eredményeképpen kimutatható stilisztikai különbségek jöttek létre egyfelől Alsó- és Felső-Egyiptom művészeti produkciója, másfelől a saját helyi vonásaikat ily módon is érvényesítő központoké között (130. kép).

130. kép. A korszak jellegzetes iparművészeti műfaja: domborművekkel díszített fajansz lótoszkehely. III. Átmeneti kor – Későkor, késő XXII–XXV. dinasztia (Kr. e. 943–655). Közép-Egyiptom, Tuna el-Gebel (?). The Metropolitan Museum of Art, New York

A hivatalos állam- és királyságideológiát azonban továbbra is az Újbirodalomból örökölt képi és szöveges retorika uralta. Ezzel megegyezően az építészet, a szobrászat (131. kép) és a síkművészet döntően thutmózida és ramesszida előképeket követett, így például I. Sesonk (Kr. e. 945–924) el-híbái és karnaki emlékei (132. kép) vagy II. Oszorkon (Kr. e. 874–835) királyszobrai

131. kép. Amun istent ábrázoló aranszobor. III. Átmeneti kor, XXII. dinasztia (Kr. e. 943–746). Felső-Egyiptom, Théba, Karnak (?).
The Metropolitan Museum of Art, New York

(133. kép), illetve bubasztiszi kapuja (134. kép) esetében. Érzékelhető elmozdulás a korszak végén figyelhető meg, amikor is Memphisz ó- és középbirodalmi emlékeinek hatására és feltehetően szaiszi igényekre válaszolva egy új, archaizáló irányzat kezd kibontakozni.

A kőből készült királyszobrok rendkívül ritkák (135. kép), de a magánplasztika formakészlete is érzékelhetően leszűkül. A legfőbb típust a kockaszobrok képviselik, melyek stílusa az újbirodalmi minták továbbélését tanúsítja, viszont jellemző új vonásuk a ruhafelületek finom reliefdíszítése.

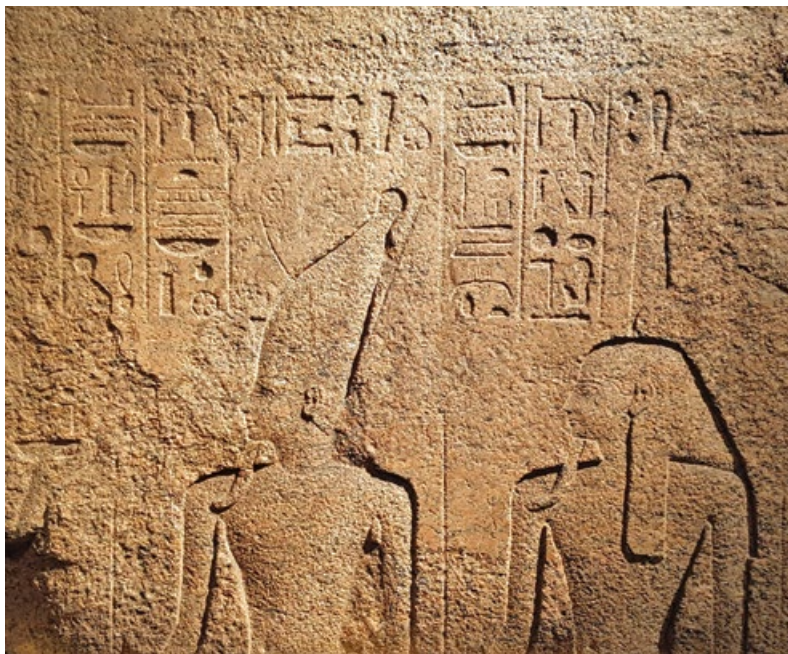
Habár semmiképpen sem előzmények nélkül, a kor bronzszobrászata technikai és formai kísérletezésekről, ezzel egyidejűleg a műfaj iránti érdeklődés komoly fellendüléséről tanúskodik (136. kép).

132. kép. Az ellenségeire lesújtó uralkodó ősi képének líbiai kori megfogalmazása: I. Sesonk el-híbai templomi domborműve. III. Átmeneti kor, XXII. dinasztia, I. Sesonk uralkodása (Kr. e. 945–924). Felső-Egyiptom, El-Híba. Die Sammlung des Ägyptologischen Instituts der Universität Heidelberg, Heidelberg

133. kép. Eredetileg a XIX. dinasztia idején készült, majd II. Oszorkon számára átfaragott térdeplő szobor feje. III. Átmeneti kor, XXII. dinasztia, II. Oszorkon uralkodása (Kr. e. 872–842). The University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia (fej); Egyptian Museum, Cairo (test)

134. kép. Ó- és újbirodalmi mintakönyvekre támaszkodó, újbirodalmi stílusban fogalmazott új és önálló kompozíciójú reliefciklus: a bubasztiszi templom II. Oszorkon által emelt ünnepi csarnoka ún. Szed-ünnepi kapujának részlete Atum és Su istenek ábrázolásával. III. Átmeneti kor, XXII. dinasztia, II. Oszorkon uralkodása (Kr. e. 872–842). Alsó-Egyiptom, Bubasztisz. The University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia

135. kép. Ramesszida stílusban készült templomi áldozati szobor III. Oszorkon kisméretű, szent bárkát felajánló alakjával. XXIII. dinasztia, III. Oszorkon uralkodása (Kr. e. 787 [?] – 759 [?]). Felső-Egyiptom, Théba, Karnak („Karnak Cachette”). Egyptian Museum, Cairo

136. kép. Ptah istent ábrázoló aranyozott bronzszobor.
III. Átmeneti kor (Kr. e. 1076–723). Egyiptom.
The Metropolitan Museum of Art, New York

8. KÉSŐKOR (Kr. e. 755–332)

XXV. dinasztia (Kr. e. 722–664)

A korábbi fejedelemségeket a Kr. e. 8. századra egységes királyságba összefogó, majd Egyiptomot uralmuk alá vonó kusita uralkodók önazonosságuk kifejezésére egyiptomi és núbiai elemek összehangolásából kialakított és mindkét oldalról értelmezhető királyságideológiát, illetve ennek ikonográfiáját és kultuszait hozták létre. Az új állam mítosz és benne a király és Amun isten központi szerepének vizuális megjelenítéséhez Núbiában ezért a központok (Napata/Gebel-Barkal, Kawa, Pnubsz/Kerma) kisebb, de a szent tájhoz szervesen hozzá tartozó helységek (Szannam, Tabo) és királyi temetők (El-Kurru, Nuri) folyamatos és nagyszabású kiépítését folytatták.

A Kasta (Kr. e. 775–755) és Taharko (Kr. e. 690–664) uralma közötti időszakban a napatai műhelyek egy sajátos stílusnyelvet és ikonográfiát teremtettek, amelynek alapjául a Núbiában álló újbirodalmi templomok építészete és díszítőprogramja szolgált. Pianhi (Pije, Kr. e. 755 (?)–721) idején ezek felhasználásával alakult ki az a síkművészetben, Sabakótól kezdve (Kr. e. 722/721–707) pedig már a kerekoszobron is alkalmazott stílus, amelynek egyik legjellemzőbb ikonográfiai eleme a núbiai etnotípus volt. Negroid arcvonások (137. kép) és kusita királyi jelvények keverednek ó- és középbirodalmi formaelemekkel az archaizálásnak ebben a sajátos kusita irányzatában (138a–d. kép).

Egyiptom területén monumentalitásában az újbirodalmihoz mérhető építkezés Thébában folyt Taharko idején, amely leginkább a meglévő épületek látványosságra törekvő bővítéséből és módosításából állt. Új, liturgikus változásokat tükröző elemként megjelennek a templomok elé vagy hozzájuk épített kioszkok (139. kép) és tornácok, melyek a processzionális ünnepek látványos, a tömegek számára is hozzáférhetőbb részéhez biztosítottak építészeti keretet.

137. kép. A királykultusz nyilvános és megközelíthető tárgya: eredetileg Onurisz isten kettős tollkoronáját viselő kusita uralkodó, Taharko feketegránit kolosszusa.
Későkor, XXV. dinasztia, Taharko uralkodása (Kr. e. 690–664).
Felső-Egyiptom, Théba, Karnak. Nubian Museum, Aswan

138b. kép. Ré-Harahti és Ízisz: sajátosan kusita kori stílusban megfogalmazott istenábrázolás részlete az „Isteni Feleség”, (II.) Sepenupet, Pianhi (Pije) lánya sírkápolnájának reliefszobrászatából. Későkor, XXV. dinasztia, Sebitko és Taharko uralkodása (Kr. e. 706–655).
Felső-Egyiptom, Théba, Medinet Habu

138a. kép. Áldozatot bemutató kusita uralkodó: eredetileg egy szent bárka díszítéséhez tartozó aranyozott bronzszobrocska. Későkor, XXV. dinasztia (Kr. e. 722–655). The Metropolitan Museum of Art, New York

138c. kép. Kusita kori archaizálás: Ijmery a IV. dinasztia korában készült, táncoló párt ábrázoló falképének kusita feldolgozása Harwa aszaszifi sírpalotájában. Későkor, XXV. dinasztia, Taharko uralkodása (Kr. e. 690–664). Felső-Egyiptom, Théba, Aszaszif (TT 37) (az Associazione Culturale per lo Studio dell’Egitto e del Sudan ONLUS jóvoltából; fotó: Giacomo Lovera)

138d. kép. Egy óbirodalmi szobortípus kusita kori változata: Harwa, (I.) Amenirdisz, „Amun Isteni Felesége” főintézőjének ún. aszimmetrikus ülőszobra. Későkor, XXV. dinasztia, Taharko uralkodása (Kr. e. 690–664). Felső-Egyiptom, Théba, Karnak („Karnak Cachette”). Nubian Museum, Aswan

139. kép. A karnaki templom keleti bejárata elé Taharko által épített kioszk maradványai. Későkor, XXV. dinasztia, Taharko uralkodása (Kr. e. 690–664). Felső-Egyiptom, Théba, Karnak

XXVI. (szaiszi) dinasztia (Kr. e. 664–525)

A napatai uralmat, majd asszír fennhatóságot követő szaiszi kor első felének művészetére a megelőző időszak archaizáló irányzatának saját igényeitől meghatározott folytatása volt jellemző. Az építészetben ez kevésbé érzékelhető, hiszen a két, részben ma is álló templomon, a thébai triász hibiszi templomán (Harga-oázis, II. Pszametik, Kr. e. 595–589) és a szívai Ammoneionon (Szíva-oázis, Amaszisz, Kr. e. 570–526) (140. kép) kívül a Delta-beli városok és különösképpen a dinasztia székhelye, Szaisz, valamint Memphisz korabeli épületeiből szinte alig maradt fenn építészeti emlék. Óbirodalmi inspirációra utal a monumentalitás hatását önmagukban is kiváltó kemény kövek használata (141. kép), de töredékes alaprajzok és építészeti kőfaragványok alapján jelentős újítások is megjelentek ekkor, így a későbbi fejlődés számára iránymutató központos elrendezés,

140. kép. A szívai Ammoneion. Későkor, XXVI. dinasztia, Amaszisz uralkodása (Kr. e. 570–526). Szíva-oázis

141. kép. A kemény kövek nyújtotta lehetőségek korra jellemző kihasználásának egy példája: Dzsedkhonszuiufankh, Montu isten papjának kockaszobra. Későkor, kusita–szaiszi kor, XXV–XXVI. dinasztia (Kr. e. 690–610). Felső-Egyiptom, Théba.
The Metropolitan Museum of Art, New York

egy új, szekrényfalakkal ellátott pronaosz-típus és a különböző növények motívumait egységes kompozícióba foglaló kompozit oszlopfej.

Az elit sírhelyeinek síkművészetét ugyancsak archaizáló és eklektikus képvilág és stíluselemek határozták meg. A korábbi stílusokat utánzó és feldolgozó mesterek azonban műveikben az átvett elemeket a kor saját ízléséhez igazították (142. kép).

142. kép. A megelőző III. Átmeneti korban népszerű műfaj jellegzetes rajzú és színpalettájú késői darabja: Mutirdisz, Amun énekesnőjének festett fa sírsztéléje. Későkor (Kr. e. 723–332). Reiss-Engelhorn-Museen, Museum Weltkulturen, Mannheim

Északon a memphiszi temető és benne elsősorban Dzsószjer piramiskörszete jelentették a mintát, míg ezzel párhuzamosan Thébában, folytatva a kusita korban kialakult hagyományt, a korabeli „sírpaloták” készítői elsősorban a XI. és XVIII. dinasztia korából merítették (143. kép).

A kor királyi és magánszobrászata hűvös és sok esetben meszterkél, a kusita kori művek naturalisztikus stílusát fokozatosan váltja fel egy idealisztikusabb megfogalmazás (144. kép). Az archaizáló vonások a dinasztia uralma idején fokozatosan eltűnnek úgy a síkművészetben, mint a plasztikában (145. kép), és a késői szaiszi domborművek alakjainak és szobrainak új, puhább megformálása döntően hatott a későbbi stílusfejlődésre.

143. kép. A szaiszi archaizáló stílus jellegzetességeit tükröző relief: ritka, méhészetet ábrázoló részlet Pabasza, (I.) Nitokrisz, „Amun Isteni Felesége” főintézőjének sírjában. Későkor, XXVI. dinasztia, I. Pszametik uralkodása (Kr. e. 664–610). Felső-Egyiptom, Théba, Aszaszif (TT 279)

144. kép. A Későkor egyik legnépszerűbb szobortípusa: az istent (Ozirisz) tartó „Isteni Atya” és „Amun-Ré prófétája”, Irethorru zöld iszapkőből faragott votív szobra. Későkor, XXVI. dinasztia, II. Nékó uralkodása (Kr. e. 610–595). Felső-Egyiptom, Théba, Karnak („Karnak Cachette”).
The Walters Art Museum, Baltimore

145. kép. Amaszisz (II. Ahmosze) fáraó kvarcit templomi szobra.
Későkor, XXVI. dinasztia, Amaszisz uralkodása (Kr. e. 570–526).
The Walters Art Museum, Baltimore

XXVII–XXX. dinasztia (Kr. e. 525–332)

A Kr. e. 5. század legvégén Egyiptom kiszakadva a Perzsa Birodalomból több mint egy évszázados perzsa uralom után Kr. e. 342-ig, közel fél évszázadra önállóvá tudott válni. A függetlenség megőrzéséért vívott folyamatos küzdelmek közepette a mendészi XXIX. és a szebennütozsi XXX. dinasztia uralkodói Egyiptom hajdani nagyságát és pompáját kívánva helyreállítani monumentális templomépítészeti vállalkozásokba fogtak elsősorban a Delta keleti felében és a Nílus-völgyben (146. kép). A kor szakrális építményei vagy bővítményei az immár aranykorként felfogott szaiszi kor művészetéhez visszanyúlva vagy még inkább annak folytatásaként, de egy újfajta monumentalitás jegyében épültek. A templomok építészeti stílusát a kemény kövek fokozott használata (147. kép), formailag pedig a pronaoszok és/vagy kioszkok nagyobb és ornamentálisabb jellege határozta meg. Jelezve ekkor már az uralkodók kultuszának szoros kötődését az istenekéhez, nagy számban jelennek meg a főtemplom mellett önálló épületként az ún. „születési házak” (mammiszik), melyek rítusaiban a királyt az istengyermekkel

146. kép. A karnaki templom monumentális első pülónja.
Későkor, XXX. dinasztia, I. Nektanebo (Heperkaré Nahtnebef) uralkodása
(Kr. e. 380–362). Felső-Egyiptom, Théba, Karnak

147. kép. Áldozati jelent I. Nektanebo vörös gránit naoszának egy jelenetén.
Későkor, XXX. dinasztia, I. Nektanebo (Heperkaré Nahtnebef)
uralkodása (Kr. e. 380–362). Felső-Egyiptom, Abüdosz (Kom esz-Szultán?).
Egyptian Museum, Cairo

azonosították. A kultuszélet védelmében I. Nektanebo (XXX. dinasztia, Kr. e. 380–362) és II. Nektanebo (XXX. dinasztia, Kr. e. 360–343) idején a templomkörzeteket körülvevő hatalmas téglafalak épültek, melyeket újonnan kiépített, szfinxekkel szegélyezett felvonulási utak (148. kép) kötöttek össze.

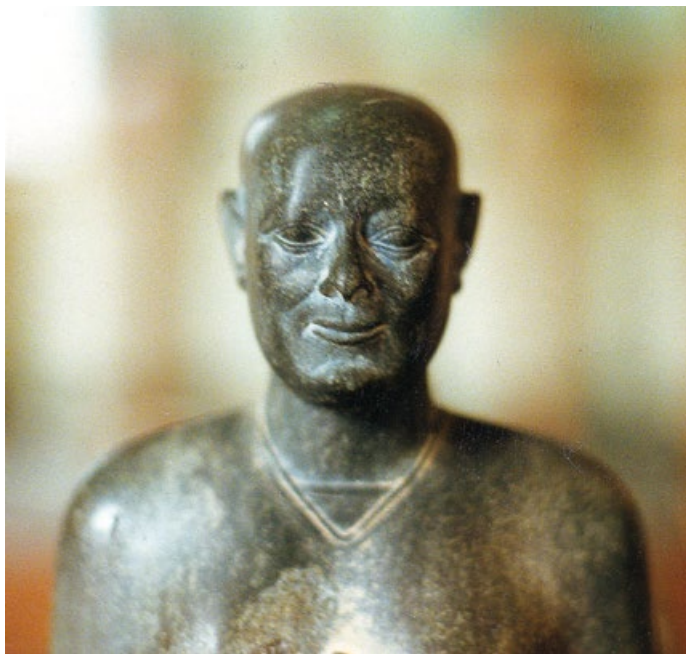
A templomok számára ekkor készült királysobrok stílusa a késő szaiszi idealizáló irányzat modorosságba hajló továbbfejlesztése, amelyet a magánplasztika is hűen követett (149–150. kép). Ugyancsak szaiszi inspirációt tükröznek a kor domborművei, melyek alakjainak erőteljes, kerekszobrokhoz közelítő megformálása egyben Egyiptom hellénisztikus kori síkművészetének kiindulópontját is jelentik (151. kép).

148. kép. A több mint 700 szfinx egyike, amelyekkel I. Nektanebo a karnaki és luxori templomokat összekötő, több mint három kilométer hosszú felvonulási útvonalát szegélyezte. Későkor, XXX. dinasztia, I. Nektanebo (Heperkaré Nahtnebef) uralkodása (Kr. e. 380–362). Felső-Egyiptom, Théba, Luxor

149. kép. Eredetileg ólomlemezsel borított, királyi jelvényekkel felruházott faszobor. Későkor vagy Ptolemaiosz-kor, XXX. dinasztia – ? (Kr. e. 380–246). The Metropolitan Museum of Art, New York

150. kép. A verizmus megjelenésének egyik korai példája az egyiptomi nagyplasztikában: Pszamtiksanceth naophorosz szobra (részlet). XXVII. (perzsa) dinasztia (Kr. e. 525–404). Alsó-Egyiptom, Memphisz. Egyptian Museum, Cairo

151. kép. A hellenisztikus kor küszöbén: Alexandrosz (Nagy Sándor) és III. Thotmesz alakjai Karnakban, III. Thotmesz ősi kultuszának Nagy Sándor által megújított kápolnájában. Alexandrosz (egyiptomi) uralkodása (Kr. e. 332–323). Felső-Egyiptom, Théba, Karnak (Ahmenu-komplexum)

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Külön köszönettel tartozom mindazoknak, akik saját fényképeikkel, tanácsaikkal és munkájukkal lehetővé tették, hogy a kötet minél érdekesebben és gazdagabban mutathassa be az ókori Egyiptom művészetét: Bartos Fruzsina (ELTE), Renée Friedman (University of Oxford), Gebauer Szabolcs, Jasper Kata (ELTE), Naguib Kanawati (Macquarie University), Dimitri Laboury (Université de Liège), Peter der Manuelian (Harvard University), Adela Oppenheim (The Metropolitan Museum of Art, New York), Pfeffer Ferenc, Francesco Tiradritti (Missione Archeologica Italiana a Luxor) és Alexandra Woods (Macquarie University).

A KÖTETBEN SZEREPLŐ KÉPEK JEGYZÉKE

1. kép. Házaspár-szobor festése. XI. dinasztia. Beni-Haszan
2. kép. Halotti maszkok. Nagada Ic – Nagada IIa. Hierakonpolis. Egyptian Museum, Cairo
3. kép. Falfestmény részlete. Nagada IIC. Hierakonpolis
4. kép. Festett Nagada II edény. Nagada IIC. The Metropolitan Museum of Art, New York
5. kép. Az ún. „Csatatér”-paletta előoldala. Nagada III. Abüdosz (?). British Museum, London
6. kép. Elefántcsont férfiszobrocska. Nagada III–I. dinasztia. Hierakonpolis. Ashmolean Museum of Art and Archaeology, Oxford
7. kép. Férfialakokat ábrázoló csontfaragványok. Korai Nagada II. Ashmolean Museum of Art and Archaeology, Oxford
- 8a. kép. Fajansz pávián fogadalmi szobrocska. Korai dinasztikus kor. Abüdosz. The Metropolitan Museum of Art, New York
- 8b. kép. Votív krokodilszobrocska. Korai dinasztikus kor. Abüdosz. The Metropolitan Museum of Art, New York
9. kép. Zsírkecséshenger. Korai dinasztikus kor. The Metropolitan Museum of Art, New York
- 10a. kép. Merneith anyakirályné sírsztéléje. I. dinasztia. Abüdosz. Egyptian Museum, Cairo
- 10b. kép. Niszeret sírsztéléje. I. dinasztia. Abüdosz. The Metropolitan Museum of Art, New York
11. kép. Elit masztaba rekonstrukciós rajza. I. dinasztia. Észak-Szakkara
12. kép. Haszheemui fáraó abüdoszi „halotti palotája”. II. dinasztia. Abüdosz
13. kép. Haszheemui fáraó hierakonpoliszi „halotti palotája”. II. dinasztia. Hierakonpolis
14. kép. Haszheemui fáraó abüdoszi „halotti palotájának” részlete. II. dinasztia. Abüdosz
15. kép. Az ún. „Két kutya”-paletta. Nagada III. Hierakonpolis. Ashmolean Museum of Art and Archaeology, Oxford

16. kép. Az ún. „Vadász”-paletta. Nagada III. Hierakonpolis. British Museum, London
17. kép. A Narmer-paletta. I. dinasztia. Hierakonpolis. Egyptian Museum, Cairo
18. kép. Elefántcsont, ún. „Év-címke”. I. dinasztia. Abüdosz
19. kép. Hermeru (?) sírsztéléje. Korai dinasztikus kor. Die Sammlung des Ägyptologischen Instituts der Universität Heidelberg, Heidelberg
20. kép. Haszchemui fáraó ülőszobra. II. dinasztia. Hierakonpolis. Ashmolean Museum of Art and Archaeology, Oxford
21. kép. *Anh*-jelet ábrázoló iszapkő áldozóedény. I. dinasztia. The Metropolitan Museum of Art, New York
22. kép. Közel életnagyságú mészkőszobor töredéke. Nagada IIIA–B. Hierakonpolis. Ashmolean Museum of Art and Archaeology, Oxford
23. kép. Den fáraó pecsétlenyomata. I. dinasztia. Abüdosz
24. kép. Dzsószer (Netjerihet) piramisa. III. dinasztia. Szakkara
25. kép. Dzsószer (Netjerihet) körzetének bejárata. III. dinasztia. Szakkara
- 26a. kép. Dzsószer (Netjerihet) körzetének ún. *Szed*-tünnepi udvara. III. dinasztia. Szakkara
- 26b. kép. Falak felső, lezáró díszítése. III. dinasztia. Szakkara
- 26c. kép. Kobra- vagy ureusz-fríz. III. dinasztia. Szakkara
- 27a. kép. Szentély kőbe faragott monumentális modellje. III. dinasztia. Szakkara
- 27b. kép. Egy nyitott archaikus sátorszentély kőmodellje. III. dinasztia. Szakkara
- 27c. kép. *Dzsed*-oszlopokkal tagolt ablak. III. dinasztia. Szakkara
28. kép. Sznofru fáraó meidumi piramisegyüttese. IV. dinasztia. Meium
29. kép. Sznofru meidumi piramisának áldozati kápolnája. IV. dinasztia. Meidum
- 30a. kép. Sznofru „Tört piramisának” áldozókápolnája. IV. dinasztia. Dahsúr
- 30b. kép. Sznofru mészkő sztéléttöredéke. IV. dinasztia. Egyptian Museum, Cairo
31. kép. Sznofru második, ún. „Tört (vagy tört falú) piramisa”. IV. dinasztia. Dahsúr
32. kép. Sznofru „Vörös piramisa”. IV. dinasztia. Dahsúr
33. kép. A gízai nagy piramis. IV. dinasztia. Gíza
34. kép. Hufu (Kheopsz) fáraó piramistemplomának bazalt padlózata. IV. dinasztia. Gíza
35. kép. Hajógödör Hufu piramistemplomához. IV. dinasztia. Gíza

36. kép. Hafré (Khephrén) fáraó gízai piramistemploma. IV. dinasztia. Gíza
37. kép. Hafré (Khephrén) völgytemploma és az ún. Szfinx-templom. IV. dinasztia. Gíza
38. kép. Sepszeszkaf fáraó sírépítménye („Masztabat el-Faraun”). IV. dinasztia. Dél-Szakkara
39. kép. Festékpasztával készült domborműdíszítés. IV. dinasztia. Meidum. Ny Carlsberg Glyptotek, København
40. kép. (III.) Mereszanh királyné sírja. IV. dinasztia. Gíza
41. kép. A nyugati masztaba-temető részlete Gízában. IV. dinasztia. Gíza
- 42a. kép. Meryréanh/Hekaib áljtajának részlete. VI. dinasztia. Szakkara
- 42b. kép. Montuuszer szobrász és felesége, Hepu sztélétöröredéke. I. Átmeneti kor. Naga ed-Der. The Walters Art Museum, Baltimore
43. kép. A gízai nagy szfinx. IV. dinasztia. Gíza
44. kép. Memi és Szabu festett mészkőszobra. IV. dinasztia. Gíza. The Metropolitan Museum of Art, New York
45. kép. Nikaré festett gránit írnokszobra. V. dinasztia. Szakkara. The Metropolitan Museum of Art, New York
46. kép. Pótfaj. IV. dinasztia. Gíza. The Metropolitan Museum of Art, New York
47. kép. Szahuré fáraó gneisz kettős szobra. V. dinasztia. The Metropolitan Museum of Art, New York
- 48a. kép. Szahuré piramisa. V. dinasztia. Abu-Szír
- 48b. kép. Pálmafejezetes oszlop Szahuré piramistemplomából. V. dinasztia. Abu-Szír. The Metropolitan Museum of Art, New York
49. kép. Részlet Unisz fáraó felvezető útjának díszítőprogramjából. V. dinasztia. Szakkara. Imhotep Museum Saqqara
50. kép. Unisz fáraó piramisának sírkamrája. V. dinasztia. Szakkara
51. kép. Piramisszövegek Teti piramisának sírkamrájában. VI. dinasztia. Szakkara
52. kép. Szentély Mereruka vezír sírkápolnájában. VI. dinasztia. Szakkara
53. kép. Részlet Nefer sziklasírjából. V. dinasztia. Szakkara
54. kép. Befejezetlen relief részlete Ahethotep vezír masztabájában. V. dinasztia. Szakkara
- 55a. kép. Ti *ka*-szobra (másolat). V. dinasztia. Szakkara
- 55b. kép. Henu festett mészkő sírszobra. V. dinasztia. The University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia

56. kép. Neferszesemtah masztabájának áljtója. VI. dinasztia. Szakkara
57. kép. Meriréháisetef festett cédrusszobra. VI. dinasztia. Szedment. Ny Carlsberg Glyptotek, København
58. kép. II. Mentuhotep szobra. XI. dinasztia. Deir el-Bahari. Luxor Museum
- 59a–b. kép. II. Mentuhotep komplexuma Deir el-Bahariban. XI. dinasztia. Deir el-Bahari
- 60a. kép. I. Amenemhat piramiskörzete. XII. dinasztia. Észak-List
- 60b. kép. Szemöldökkő I. Amenemhat piramistemplomából. XII. dinasztia. Észak-List. The Metropolitan Museum of Art, New York
- 60c. kép. I. Szenuszert piramisa. XII. dinasztia. Dél-List
- 61a–b. kép. III. Amenemhat két piramisa: a dahsúri és havárai piramisok. XII. dinasztia. Dahsúr, Havára
62. kép. (II.) Hnumhotep sziklasírja. XII. dinasztia. Beni-Haszan
63. kép. (II.) Hnumhotep sziklasírjának oszlopos terme. XII. dinasztia. Beni-Haszan
64. kép. Áldozati felirat részlete (II.) Hnumhotep sírjából. XII. dinasztia. Beni-Haszan
65. kép. Intef sztéléjének részlete. XI. dinasztia. Théba (TT 386). Ny Carlsberg Glyptotek, København
- 66a. kép. Birkózók. XII. dinasztia. Beni-Haszan
- 66b. kép. Elő-ázsiai kereskedők. XII. dinasztia. Beni-Haszan
67. kép. Városostrom. XII. dinasztia. Beni-Haszan
- 68a. kép. Festett fa magtármodell. XII. dinasztia. Théba (TT 280, MMA 1101). The Metropolitan Museum of Art, New York
- 68b. kép. Fajansz macskaszobrocska. XII. dinasztia. Memphisz, esetleg Héliopolisz térsége (?). The Metropolitan Museum of Art, New York
69. kép. Nahthnum koporsója. XIII. dinasztia. Meir (?). The Metropolitan Museum of Art, New York
70. kép. I. Szenuszert héliopoliszi obeliszkje. XII. dinasztia. Héliopolisz
71. kép. Az ún. „Fehér kápolna”. XII. dinasztia. Karnak. Open Air Museum, Karnak
- 72a. kép. Domborműrészlet az ún. „Fehér kápolnából”. XII. dinasztia. Karnak. Open Air Museum, Karnak
- 72b. kép. Amun isten ábrázolása. XII. dinasztia. Havára
- 73a. kép. I. Szenuszert homokkő szobra. XII. dinasztia. Karnak. Luxor Museum
- 73b. kép. Festett fa őrszobor. XII. dinasztia. Dél-List. The Metropolitan Museum of Art, New York

- 74a–b. kép. III. Szenuszert és III. Amenemhat szobrai. Karnak. Luxor Museum. Havára (?). Ny Carlsberg Glyptotek, København
75. kép. II. Szenuszert felesége (?) (II.) Nefret szobra. XII. dinasztia. Tanisz. Egyptian Museum, Cairo
76. kép. Szehotepibréankh mészkő ülőszobra. XII. dinasztia. Dél-List. The Metropolitan Museum of Art, New York
77. kép. Gebu templomi szobra. XIII. dinasztia. Karnak (?). Ny Carlsberg Glyptotek, København
78. kép. Jelenet I. Szobekemszaf medamudi templom kapuzatán. XVII. dinasztia. Medamud. Open Air Museum, Karnak
79. kép. I. Amenhotep ún. „Alabástrom-kápolnája”. XVIII. dinasztia. Karnak. Open Air Museum, Karnak
80. kép. I. Amenhotep domborműve egyik karnaki építményéről. XVIII. dinasztia. Karnak. Open Air Museum, Karnak
81. kép. I. Thotmesz karnaki csarnokának részlete. XVIII. dinasztia. Karnak
82. kép. Hatsepszut karnaki obeliszkje. XVIII. dinasztia. Karnak
83. kép. III. Thotmesz *Ahmenu*-komplexuma. XVIII. dinasztia. Karnak
84. kép. Hatsepszut bárkaszentélye, a „Chapelle Rouge”. XVIII. dinasztia. Karnak
85. kép. Bárkamegálló ábrázolása Hatsepszut bárkaszentélyén. XVIII. dinasztia. Karnak
- 86a–b. kép. Hatsepszut emléktemploma. XVIII. dinasztia. Deir el-Bahari
87. kép. Hatsepszut királynő festett mészkőszobra. XVIII. dinasztia. Deir el-Bahari. The Metropolitan Museum of Art, New York
88. kép. III. Thotmesz iszapkő szobra. XVIII. dinasztia. Karnak („Karnak Cachette”). Luxor Museum
89. kép. Katonák Hatsepszut királynő domborművének egy részletén. XVIII. dinasztia. Deir el-Bahari
- 90a. kép. Papyruszt utánozó faldíszítés II. Amenhotep sírkamrájában. XVIII. dinasztia. Théba, Királyok Völgye (KV 35)
- 90b. kép. Részlet az Amduat hetedik óráját bemutató részből. XVIII. dinasztia. Théba, Királyok Völgye (KV 35)
91. kép. Sejk Abd el-Gurna. XVIII. dinasztia. Théba
92. kép. Szenenmut sírkápolnája. XVIII. dinasztia. Sejk Abd el-Gurna (TT 71)
- 93a. kép. Részlet Menheperrészeneb sírkápolnijából. XVIII. dinasztia. Théba (TT 86)
- 93b. kép. Részlet Menheperrészeneb sírkápolnijából. XVIII. dinasztia. Théba (TT 86)

94. kép. III. Amenhotep kvarcitszobra. XVIII. dinasztia. Théba („Luxor Cachette”). Luxor Museum
- 95a–b. kép. Részletek Ramosze és Nebszeny sírkápolnáiból. Théba (TT 55, TT 108)
96. kép. III. Amenhotep luxori felvonulási kolonnádja. XVIII. dinasztia. Luxor
97. kép. A Memnón-kolosszusok. XVIII. dinasztia. Kóm el-Heitán
- 98a. kép. A malkatai palotaváros romjai. XVIII. dinasztia. Malkata
- 98b. kép. Festett lábazatdíszítés. XVIII. dinasztia. Malkata. The Metropolitan Museum of Art, New York
99. kép. III. Amenhotep szfinx alakjában. XVIII. dinasztia. Karnak. The Metropolitan Museum of Art, New York
100. kép. Ehnaton és Nefertiti áldozatbemutató közben. XVIII. dinasztia. Kelet-Karnak. Luxor Museum
101. kép. Tell el-amarnai palotamaradványok. XVIII. dinasztia. Tell el-Amarna
102. kép. Marhákat gondozó szolga. XVIII. dinasztia. Kelet-Karnak. Luxor Museum
103. kép. Mészkő próbadarab Tell el-Amarnából. XVIII. dinasztia. Tell el-Amarna. The Metropolitan Museum of Art, New York
- 104a–b. kép. Ehnaton pillérszobra. XVIII. dinasztia. Kelet-Karnak. Luxor Museum
- 105a. kép. Ehnaton ábrázoló gipsz előtanulmány. XVIII. dinasztia. Tell el-Amarna. The University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia
- 105b. kép. Ehnaton egyik leányát ábrázoló szobor töredéke. XVIII. dinasztia. Tell el-Amarna. The University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia
- 106a. kép. Jelenet Meryneith sírjában. XVIII. dinasztia. Szakkara
- 106b. kép. Maja felesége, Merit ábrázolása sírjukban. XVIII. dinasztia. Szakkara
107. kép. Hathor-tehén aranyozott faszobra Tutanhamun sírjából. XVIII. dinasztia. Théba, Királyok Völgye (KV 62). Luxor Museum
108. kép. A karnaki hüposztülosz-csarnok. XVIII–XIX. dinasztia. Karnak
- 109a–b. kép. II. Ramszesz ünnepi udvara a luxori templomban. XIX. dinasztia. Luxor
110. kép. II. Ramszesz abu-szimbeli fő sziklatemploma. XIX. dinasztia. Abu-Szimbél
111. kép. I. Széthi domborműve Karnakban. XIX. dinasztia. Karnak

112. kép. I. Széthi domborműciklusának részletei. XIX. dinasztia. Karnak
- 113a. kép. Festett dombormű Merneptah sírjában. XIX. dinasztia. Théba, Királyok Völgye (KV 8)
- 113b. kép. Részlet Tauszret királynő sírkamrájából. XIX. dinasztia. Théba, Királyok Völgye (KV 14)
114. kép. Sírmellékletek ábrázolása II. Széthi sírjában. XIX. dinasztia. Théba, Királyok Völgye (KV 15)
115. kép. Festett dombormű részlete Szamut/Kyky sírkápolnájából. XIX. dinasztia. Théba (TT 409)
116. kép. II. Ramszesz kolosszusának töredéke. XIX. dinasztia. Théba
117. kép. II. Ramszesz átfaragtatott szobra. XIX. dinasztia. Hérakleopolisz (Ihnászja el-Medina). The University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia
- 118a–c. kép. II. Ramszesz monumentális szobrai. XIX. dinasztia. Memphisz, Abüdosz, Théba
119. kép. Juny és felesége, Renenutet páros szobra. XIX. dinasztia. Aszjú. The Metropolitan Museum of Art, New York
120. kép. Uszerhat zsírkő naophorosz szobra. XIX. dinasztia. The Walters Art Museum, Baltimore
121. kép. Részlet VI. Ramszesz sírjának mennyezetképéről. XX. dinasztia. Théba, Királyok Völgye (KV 9)
122. kép. VI. Ramszesz Maat istennő előtt. XX. dinasztia. Théba, Királyok Völgye (KV 9)
123. kép. III. Ramszesz emléktemploma. XX. dinasztia. Medinet Habu
124. kép. III. Ramszesz karnaki bárkaszentélye. XX. dinasztia. Karnak
125. kép. Honszu isten temploma. XX. dinasztia. Karnak
126. kép. Anhefenmut szemöldökkövének részlete. XXI. dinasztia. Memphisz. The University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia
127. kép. Királýsírok Taniszban. XXI–XXII. dinasztia. Tanisz
128. kép. Henettaui belső koporsója. Késő XXI. dinasztia (kb. Kr. e. 1000–945). Deir el-Bahari (MMA 59). The Metropolitan Museum of Art, New York
129. kép. I. Pinudzsem és lánya, Maatkaré usébtitartói és kék fajansz usébtije. XXI. dinasztia. Théba („Deir el-Bahari cache”, DB 320). Egyptian Museum, Cairo
130. kép. Fajansz lótuszhely. Késő XXII–XXV. dinasztia. Tuna el-Gebel (?). The Metropolitan Museum of Art, New York

131. kép. Amun istent ábrázoló aranszobor. XXII. dinasztia. Karnak (?). The Metropolitan Museum of Art, New York
132. kép. I. Sesonk el-híbai templomi domborműve. XXII. dinasztia. El-Híba. Die Sammlung des Ägyptologischen Instituts der Universität Heidelberg, Heidelberg
133. kép. II. Oszorkon szobrának feje. XXII. dinasztia. The University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia
134. kép. A bubasztiszi templom kapujának részlete. XXII. dinasztia. Bubasztisz. The University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia
135. kép. III. Oszorkon áldozati szobra. XXIII. dinasztia. Karnak („Karnak Cachette”). Egyptian Museum, Cairo
136. kép. Ptah istent ábrázoló aranyozott bronzszobor. III. Átmeneti kor. Egyiptom. The Metropolitan Museum of Art, New York
137. kép. Taharko feketegránit kolosszusa. XXV. dinasztia. Karnak. Nubian Museum, Aswan
- 138a. kép. Aranyozott bronzszobrocska. XXV. dinasztia. The Metropolitan Museum of Art, New York
- 138b. kép. Részlet (II.) Sepenupet sírkápolnájának reliefdíszítéséből. XXV. dinasztia. Medinet Habu
- 138c. kép. Falkép részlet Harwa sírpalotájából. XXV. dinasztia. Aszaszif (TT 37)
- 138d. kép. Harwa ülőszobra. XXV. dinasztia. Karnak („Karnak Cachette”). Nubian Museum, Aswan
139. kép. Taharko keleti kioszkja Karnakban. XXV. dinasztia. Karnak
140. kép. A szívai Ammoncion. XXVI. dinasztia. Szíva-oázis
141. kép. Dzsedkhonszuiufanh kockaszobra. XXV–XXVI. dinasztia. Théba. The Metropolitan Museum of Art, New York
142. kép. Mutirdisz festett fa sírsztéléje. Későkor. Egyiptom. Reiss-Engelhorn-Museen, Museum Weltkulturen, Mannheim
143. kép. Részlet Pabasza sírpalotájából. XXVI. dinasztia. Aszaszif (TT 279)
144. kép. Irethorru zöld iszapkő szobra. XXVI. dinasztia. Karnak („Karnak Cachette”). The Walters Art Museum, Baltimore
145. kép. Amaszisz (II. Ahmosze) fáraó kvarcitszobra. XXVI. dinasztia. Egyiptom. The Walters Art Museum, Baltimore
146. kép. A karnaki templom első pülónja. XXX. dinasztia. Karnak
147. kép. I. Nektanebo naosának egy jelenete. XXX. dinasztia. Abüdosz (Kom esz-Szultán?). Egyptian Museum, Cairo
148. kép. I. Nektanebo szfinxe. XXX. dinasztia. Luxor

149. kép. Királyi jelvényekkel felruházott faszobor. XXX. dinasztia – ? Egyiptom. The Metropolitan Museum of Art, New York
150. kép. Pszamtikszaneith naophorosz szobra. XXVII. dinasztia. Memphisz. Egyptian Museum, Cairo
151. kép. Alexandrosz (Nagy Sándor) és III. Thotmesz alakjai. Alexandrosz (egyiptomi) uralkodása. Karnak (Ahmenu-komplexum)

BIBLIOGRÁFIA

- Aldred, C. 1980. *Egyptian Art*. London.
- Arnold, D. 1994. *Lexikon der ägyptischen Baukunst*. Zürich.
- Arnold, D. 1999. *Temples of the Last Pharaohs*. New York – Oxford.
- Arnold, D. – Ziegler, C. (szerk.) 1999. *Egyptian Art in the Age of the Pyramids*. New York.
- Assmann, J. 2003. *Stein und Zeit. Mensch und Gesellschaft im alten Ägypten*. München.
- Assmann, J. – Burkard, G. (szerk.). 1983. *5000 Jahre Ägypten. Genese und Permanenz pharaonischer Kunst*. Nussloch bei Heidelberg.
- Badawy, A. 1954–1968. *A History of Egyptian Architecture*. Cairo – Los Angeles.
- Baines, J. 2007. *Visual and Written Culture in Ancient Egypt*. Oxford.
- Bothmer, B. V. 2004. *Egyptian Art. Selected Writings of Bernard V. Bothmer*. Oxford.
- Bourriau, J. 1988. *Pharaohs and Mortals. Egyptian Art in the Middle Kingdom*. Cambridge.
- Capart, J. 1920. *Leçons sur l'art égyptien*. Liège.
- Davis, W. M. 1989. *The Canonical Tradition in Ancient Egyptian Art*. Cambridge.
- Donadoni, S. 1994. *L'art égyptien*. Paris.
- Eaton-Krauss, M. – Graefe, E. (szerk.). 1990. *Studien zur ägyptischen Kunstgeschichte*. Hildesheimer Ägyptologische Beiträge 29. Hildesheim.
- Hartwig, M. K. (szerk.). 2015. *A Companion to Ancient Egyptian Art*. Blackwell Companions to the Ancient World. Oxford.
- Iversen, E. 1975. *Canon and Proportions in Egyptian Art*. 2nd rev. ed. Warminster.
- Kemp, B. 2006. *Ancient Egypt. Anatomy of a Civilization*. 2nd ed. London – New York.
- Lloyd, A. B. 2010. *A Companion to Ancient Egypt*. Blackwell Companions to the Ancient World. Oxford.
- Malek, J. 2003. *Egypt. 4000 Years of Art*. London.

- Oppenheim, A. – Arnold, Do. – Arnold, Di. – Yamamoto, K. (szerk.) 2015. *Ancient Egypt Transformed. The Middle Kingdom*. New York.
- Peck, W. H. 1978. *Drawings from Ancient Egypt*. London.
- Robins, G. 1994. *Proportion and Style in Ancient Egyptian Art*. Austin.
- Robins, G. 2008. *The Art of Ancient Egypt*. Cambridge.
- Russmann, E. R. 1989. *Egyptian Sculpture. Cairo and Luxor*. Austin.
- Schäfer, H. 1919. *Von ägyptischer Kunst*. Leipzig.
- Schulz, R. – Seidel, M. 2006. *Egyiptom – Művészeti kalauz*. Ford. Székely A. és Varga E. Budapest.
- Shaw, I. (szerk.) 2000. *The Oxford History of Ancient Egypt*. Oxford.
- Smith, W. S. 1946. *A History of Egyptian Sculpture and Painting in the Old Kingdom*. Boston.
- Smith, W. S. 1981. *The Art and Architecture of Ancient Egypt*. Revised by W. K. Simpson. Harmondsworth – New York.
- Török L. 2002. *The Image of the Ordered World in Ancient Nubian Art. The Construction of the Kushite Mind, 800 BC – 300 AD*. Probleme der Ägyptologie 18. Leiden–Boston–Köln.
- Vandersleyen, C. (szerk.). 1975. *Die alte Ägypten*. Propyläen Kunstgeschichte 15. Berlin.
- Vandier, J. 1952a. *Manuel d'archéologie égyptienne*. Vol. 1: *Les époques de formation – La préhistoire*. Paris.
- Vandier, J. 1952b. *Manuel d'archéologie égyptienne*. Vol. 2: *Les époques de formation – Les trois premières dynasties*. Paris.
- Vandier, J. 1954. *Manuel d'archéologie égyptienne*. Vol. 3: *Les grandes époques. L'architecture funéraire*. Paris.
- Vandier, J. 1955. *Manuel d'archéologie égyptienne*. Vol. 4: *Les grandes époques. L'architecture religieuse et civile*. Paris.
- Vandier, J. 1958a. *Manuel d'archéologie égyptienne*. Vol. 5–6: *Les grandes époques. La statuaire*. Paris.
- Vandier, J. 1958b. *Manuel d'archéologie égyptienne*. Vol. 7–8: *Bas-reliefs et peintures. Scènes de la vie quotidienne I*. Paris.
- Vandier, J. 1969. *Manuel d'archéologie égyptienne*. Vol. 9–10: *Bas-reliefs et peintures. Scènes de la vie quotidienne II*. Paris.
- Vandier, J. 1978. *Manuel d'archéologie égyptienne*. Vol. 11: *Bas-reliefs et peintures. Scènes de la vie agricole à l'ancien et au moyen empire*. Paris.
- Verbovsek, A. – Backes, B. – Jones, C. (szerk.). 2011. *Methodik und Didaktik in der Ägyptologie. Herausforderungen eines kulturwissenschaftlichen Paradigmenwechsels in den Altertumswissenschaften*. Ägyptologie und Kulturwissenschaft IV. München.
- Wildung, D. 1988. *Die Kunst des alten Ägypten*. Freiburg im Breisgau.
- Wolf, W. 1957. *Die Kunst Aegyptens. Gestalt und Geschichte*. Stuttgart.
- Ziegler, C. – Bovot, J.-L. 2013. *L'art égyptien*. Paris.

A BUDAPESTI SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM EGYIPTOMI GYŰJTEMÉNYÉHEZ

- Nagy I. 1999. *Egyiptomi Gyűjtemény. Vezető az Egyiptomi Kiállításához.* A Szépművészeti Múzeum gyűjteményei 2. Budapest.
- Kóthay K. – Liptay É. (szerk.) 2012. *A Szépművészeti Múzeum Egyiptomi Gyűjteménye.* Kiállítási katalógus, Szépművészeti Múzeum. Budapest.

MÚZEUMI ÉS GYŰJTEMÉNYI HONLAPOK

Az itt közölt lista a legjelentősebb egyiptomi gyűjteményekkel rendelkező múzeumok elérhetőségét tartalmazza, kiegészítve a budapesti Szépművészeti Múzeummal és néhány további hasznos honlappal.

British Museum, London

www.britishmuseum.org/

Eternal Egypt

http://www.eternalegypt.org/EternalEgyptWebsiteWeb/HomeServlet?ee_website_action_key=action.display.home

Global Egyptian Museum

www.globalegyptianmuseum.org/

Hyperión – Szépművészeti Múzeum, Budapest

www2.szepmuveszeti.hu/hyperion/

Kunsthistorisches Museum Wien

www.khm.at/

Metropolitan Museum of Art, New York

www.metmuseum.org/

Musée du Louvre

www.louvre.fr/

Museo Egizio di Torino

www.museoegizio.it/

Museum of Fine Arts, Boston

www.mfa.org/

Neues Museum, Berlin

<http://www.smb.museum/museen-und-einrichtungen/neues-museum/home.html>

Petrie Museum of Egyptian Archaeology, London

www.ucl.ac.uk/museums/petrie

Szépművészeti Múzeum, Budapest

www.szepmuveszeti.hu/

The Grand Egyptian Museum, Cairo

www.gem.gov.eg/

NÉVMUTATÓ

Istennevek

Amun 73, 75, 83, 87, 88, 93, 94, 97,
102, 127, 128, 130, 132, 137, 140,
144, 145
Amun-Ré 129, 146
Aton 101, 105, 108
Atum 135
Honszu 124, 126
Hórusz 21, 24
Ízisz 138
Maat 124
Min 16
Montu 74, 82, 143
Nut 123
Ozirisz 18, 125, 146
Onurisz 96, 138
Ptah 136
Ré 73
Ré-Harahti 138
Su 135

Királynévek

Ahmosze (var. Jahmesz) 9, 10, 82,
147
Aj 9, 109
Alexandrosz (Nagy Sándor) 152
Amaszisz 10, 142, 147
Amenemhat (I.) 8, 64
Amenemhat (II.) 8, 65, 67–70
Amenemhat (III.) 9, 65, 66, 74, 75
Amenemhat (IV.) 9, 74
Amenemhat (V.) 9

Amenhotep (I.) 9, 76, 83, 84
Amenhotep (II.) 9, 92
Amenhotep (III.) 9, 95, 97–99, 101,
103, 108, 110, 112, 116, 121
Amenhotep (IV.) 9, 101
Den 7, 20, 30
Dzser 7, 21
Dzsedkaré Iszeszi 8, 58
Dzsószer (Netjerihet) 8, 31–35, 49,
50, 145
Ehnaton (IV. Amenhotep) 9,
100–103, 105–108, 116
Hafré (Khephrén) 8, 40, 42, 43, 45,
47, 48, 50, 116
Haszchemui 7, 23, 24, 28
Hatsepszut 9, 85, 87–91, 93
Herihor 10, 126
Horemheb 9, 103, 109
Hufu (Kheopsz) 8, 38–42, 44, 45,
48–50, 67
Iri-hor 7, 14
Ka 7, 14
Kasta 10, 137
Menkauré 8, 42, 43, 49
Mentuhotep (II.) 8, 62, 63, 67, 69
Merneptah 9, 114
Narmer 7, 25, 26
Neferirkaré 8, 59
Neferszesemptah 60
Nektanebo (I.) 10, 148–150
Nektanebo (II.) 10, 150
Nékó (II.) 10, 146
Niuszerré 8, 49, 57, 59
Oszorkon (II.) 10, 131, 134, 135

- Oszorkon (III.) 10, 135
 Pepi (I.) 8, 60
 Pianhi (Pije) 10, 137, 138
 Pinudzsem (I.) 10, 130
 Pszametik (I.) 10, 145
 Pszametik (II.) 10, 142
 Pszuszenész (I.) 10, 127
 Ramszesz (II.) 9, 109–112, 116–119,
 121, 123
 Ramszesz (III.) 9, 123, 125, 126
 Ramszesz (VI.) 9, 123, 124
 Ramszesz (IX.) 10
 Ramszesz (XI.) 10, 126
 Sabako 10, 137
 Sebitko 10, 138
 Sepszeszkaf 8, 43
 Sesonk (I.) 10, 131, 133
 Skorpió 7, 26
 Szahuré 8, 51–53, 59
 Szenuszert (I.) 8, 64, 65, 70, 71,
 73–76, 84
 Szenuszert (II.) 8, 65, 67–70, 79
 Szenuszert (III.) 8, 65, 76, 78
 Széthi (I.) 9, 109, 112–114, 121
 Széthi (II.) 9, 115
 Sziamun 10, 127, 128
 Sznofru 8, 35–38, 44, 48
 Szobekemszaf (I., Szechemré
 Uadzshau) 9, 82
 Taharko 10, 137, 138, 140, 141
 Tauszret 9, 115
 Teti 8, 54, 56, 60
 Thotmesz (I.) 9, 83, 84, 88, 91
 Thotmesz (II.) 9, 85
 Thotmesz (III.) 9, 85, 86, 89–94, 108,
 112, 124, 152
 Tutanhamun 9, 108–110
 Unisz 8, 52, 54, 55, 58
 Uszerkaf 8, 50
- Királyné- és hercegnéek*
- Hamerernebti (II.) 49
 Kawab 49
 Maatkaré 130
 Mereszanh (III.) 45
- Merneith 7, 20, 22
 Montuhirkhepesef címlapon
 Nefret (II.) 79
 Nefertiti 100, 103, 107
 Nitokrisz (I.) 145
 Sepenupet (II.) 138
- Magánszemélyek*
- Ahethotep 58
 Amenemhat 70, 71
 Anhefenmut 128
 Atet 44
 Baket 11
 Dzsedkhonszuiufankh 143
 Gebu 81
 Harwa 140
 Henettaui 129
 Henu 58
 Hermeru (?) 27
 Hnumhotep (II.) 67–70
 Ijmery 140
 Imhotep (III. dinasztia) 32
 Imhotep (XII. dinasztia) 77
 Intef 69
 Irethorru 146
 Juny 121
 Maja 109
 Meketré 71
 Memi 48
 Meriréháisetef 61
 Mereruka 56
 Menheperrészeneb 94
 Merit 109
 Meryneith 108
 Meryréanh/Hekaib 46
 Mutirdisz 144
 Nahthnum 72
 Nebszeny 96
 Nefer 57
 Nefermaat 44
 Nikaré 49
 Niszeret 21
 Pabasza 145
 Pszamtiksanceth 152
 Ptahhotep 58

- Ptahsepszesz
 Ramosze 96
 Renenutet 121
 Szabu 48
 Szamut/Kyky 117
 Szehotepibréankh 80
 Szenenmut 93
 Ti 59
 Uszerhat 122
- Földrajzi nevek*
- Abüdosz 12, 14, 15, 18, 20–24, 26, 30,
 65, 121, 149
 Abu-Szír 50–53
 Ahetaton 101
 el-Amarna 101–103, 106, 107
 Aszaszif 117, 140, 145
 Aszjút 67, 121
 Beni-Haszan 11, 67–71
 Bubasztisz 130, 135
 Dahsúr 36–38, 65, 66
 Deir el-Bahari 62, 63, 67, 88, 89, 91,
 129, 130
 Deir el-Bersa 67
 Deir el-Medina 114
 Ezbet Rusdi 74
 Gebel-Barkal 137
 Gíza 39–45, 47, 48, 50
 Harga-oázis 142
 Havára 65, 66, 75, 78
 Héliopolisz 72, 73, 109
 Herakleopolisz (Ihnászja el-Medina)
 119
 el-Híba 127, 131, 133
 Hibisz 142
 Hierakonpolis 12–14, 16, 23–25,
 28, 29
 Illahun 65
 Karnak 73, 74–76, 78, 81–88, 90, 99,
 100, 102, 105, 109, 110, 113, 124,
 125, 131, 132, 135, 138, 140, 141,
 146, 148, 150, 152
 Kau el-Kebír 67
 Kaszr esz-Szaga 74
 El-Kurru 137
- Kawa 137
 Kerma 137
 Királynék Völgye 114
 Királyok Völgye 88, 92, 110, 114,
 115, 123, 124
 Kóm el-Heitán 97, 98
 Kubbet el-Hava 67
 El-List 64
 Luxor 87, 95, 97, 109–111, 150
 Malkata 97–99
 Medamud 82
 Medínet-Madi 74
 Medinet Habu 88, 124, 125, 138
 Meidum 35, 36, 38, 44, 51
 Meir 67, 72
 Memphisz 21, 31–35, 50, 64, 68, 72,
 83, 101, 108, 109, 114, 121, 128,
 130, 133, 142, 145, 152
 Menat-Hufu 67
 Mendész 148
 Nagada 7, 12, 13–18
 Napata 137, 142
 Núbia 85, 97, 109, 112, 123, 137
 Nuri 137
 Per Ramszesz 109, 127
 Pnubsz 137
 Szaisz 10, 130, 133, 142, 145, 150
 Szanam 137
 Szakkara 21, 22, 31–35, 43, 46, 49,
 50, 54–60, 108, 109
 Szebennütosz 148
 Szedment 61
 Szíva-oázis 142
 Szoleb 97
 Tabo 137
 Tanisz 79, 127, 128, 130
 el-Tell 101
 Théba 62–64, 67–69, 71, 74–76, 78,
 81, 82–95, 97–102, 105, 109–111,
 113–115, 117, 118, 121, 123–127,
 129, 130, 132, 135, 137, 138,
 140–143, 145, 146, 148, 150, 152
 Thinisz-Abüdosz 12
 Tod 74
 Tuna el-Gebel 131

Bács Tamás (1960) egyiptológus, régész, egyetemi docens, az ELTE BTK Egyiptológiai Tanszékének vezetője, 2016-tól az Ókortudományi Intézet igazgatója, 2015-től a Magyar Ókortudományi Társaság elnöke. Kutatási területe az ókori egyiptomi Újbirodalom története, régészete és művészete. Számos idegen nyelvű tanulmány szerzője, több kötet szerkesztője vagy társszerkesztője; magyarul *Egyiptomi fáraók* címmel jelent meg kötete.